

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АВІАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Любов ПОМИТКІНА

«_____» _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 053 «ПСИХОЛОГІЯ»

**Тема: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ
ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ»**

Виконавець: студентка групи ПБ-407 Голікова Анна Андріївна

Керівник: доктор психологічних наук, професор кафедри авіаційної психології
Яковицької Л.С.

Нормоконтролер: Яковицька Л.С.

КИЇВ 2022

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра авіаційної психології

Спеціальність 053 "Психологія"

Освітньо-професійна програма "Психологія"

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____Любов Помиткіна

"__" _____2022

ЗАВДАННЯ на виконання дипломної роботи Голікової Анни Андріївни

1. Тема дипломної роботи: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТВОРЧИХ ЛЮДЕЙ» затверджена наказом ректора № 477/ст від 05.05.2022 р.

2. Термін виконання роботи: з 23.05. 2022 по 19.06.2022 р.

3. Вихідні дані до роботи: вибірка – 50 осіб; у дослідженні були використанні методики: “Рівень агресивності” за методикою А. Басса та А. Даркі (адаптація А.К. Осницького); Методика А. Ассінгера “Оцінювання агресивності у стосунках”; “Діагностика схильності особи до конфліктної поведінки” за методикою К.Томаса (адаптація Н. В. Грішиної); Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанов А.; “Методика фрустраційних реакцій” С. Розенцвейга .

4. Зміст пояснювальної записки: дипломна робота складається з 2-х розділів. Перший розділ містить теоретичний аналіз агресивної поведінки особистостей у творчих професіях; у другому розділі представлене експериментальне дослідження рівню агресивності у творчих особистостей.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: 5 рисунків, 6 таблиць.

6. Календарний план – графік

№ з/пор.	Завдання	Термін виконання	Виконано
1.	Вибір теми та формулювання завдань	Січень	
2.	Тематичний добір та аналіз наукових праць	Січень	
3.	Оформлення теоретичної частини	Лютий	
4.	Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження	Лютий	
5.	Проведення емпіричного дослідження	Березень	
6.	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	Квітень	
7.	Оформлення дипломної роботи відповідно до ДСТУ	Травень	
8.	Попередній захист дипломної роботи	31.05.2022	
9.	Виправлення зауважень, оформлення рецензії	Червень	
10.	Подання дипломної роботи нормоконтролеру та на підпис завідувачу кафедри	10.06.2022	
11.	Захист дипломної роботи	17.06.2022	

Дата видачі завдання: 27 січня 2022 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Лада ЯКОВИЦЬКА

(підпис керівника)

Завдання прийняв до виконання _____ Анна ГОЛІКОВА

(підпис випускника)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Психологічні особливості агресивної поведінки творчих людей»: 52 сторінки, 5 графіків, 6 таблиць, 27 використаних джерел, 5 додатків.

АГРЕСІЯ. АГРЕСИВНІСТЬ. ТВОРЧІСТЬ. ФРУСТРАЦІЯ. ЗАХИСНИЙ МЕХАНІЗМ.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка творчих особистостей.

Предмет дослідження – психологічні особливості агресивної поведінки у творчих людей.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості агресивної поведінки творчих особистостей.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, пояснення); психодіагностичні: рівень агресивності за методикою А. Басса та А. Даркі (адаптація О. К. Осницького); діагностика за методикою А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках); діагностування схильності особи до конфліктної поведінки за методикою К. Томаса (адаптація Н. В. Грішиної); опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової; тест фрустраційних реакцій С. Розенцвейга.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дипломної роботи рекомендовано використовувати при профілактичній та корекційній роботі з особистостями, що є схильними до агресії, яскраво проявляють агресію або мають різні її види. Результати можна використовувати під час проведення тренінгів, консультацій з особами, які мають прояви агресивної поведінки у суспільстві, а також виконувати профілактичні роботи.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ	9
1.1. Характеристика агресивної поведінки.....	9
1.2. Прояви агресивності у творчих особистостей.....	13
1.3. Агресивна поведінка - як захисний механізм.....	17
Висновок до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ	23
2.1. Організація дослідження та аналіз психодіагностичних методик.....	21
2.2. Загальні рівні та опис експериментального дослідження.....	24
2.3. Обробка та аналіз результатів діагностичного експерименту.....	35
Висновок до розділу 2	44
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	52

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день, проблема агресивності є досить актуальна для дослідження багатьма науковцями, соціологами, філософами. Проте "центром" вивчення та дослідження цієї проблеми є психологія. Ця проблема характеризується зростанням агресивності конкретної особистості і суспільства в цілому. Збільшення інтенсивності прояву агресії спостерігається у різних вікових категоріях, проте може мати як позитивний, так і негативний характер. Агресивність багатьох особистостей є складне та суперечливе явище у сучасному житті. Можна сказати, що агресія - це як "боротьба за існування", конкуренція у сімейних, дружніх або робочих стосунках. Є всі підстави вважати внутрішню агресивність найбільш серйозною з усіх небезпек, що загрожують суспільству у сучасних умовах життя, а також травмують особистість загалом. За своєю природою агресія багатомірна, і дослідження її не зупиняється лише на психологічній науці.

За останній час, інтерес до дослідження агресивності значно зріс, і навіть була спроба створити одну єдину психологічну теорію агресивності, яку запропонував К. Андерсон - "загальна модель агресії", на початку 2000-х років. А також, І. Бушман, який намагався інтегрувати певні концепції, а саме "фрустрації-агресії".

Сучасна психологічна наука, наразі не має єдиного тлумачення феномену агресії. Проте більшість дослідників визначають агресивність, як поведінку, що має на меті завдати шкоди (Е. Аронсон, Л. Берковіц, Д. Майерс та ін.) [14, с. 17]. Є багато поглядів, теорій і чинників агресії і її поняття, які використовується в широкому діапазоні, вони є характерними для студентів у період навчального процесу.

Різні рівні та різновиди агресії є невіддільними від життя людей, і якщо ми хочемо знати природу людини, її можливі дії у різних ситуаціях життя, витоки її вчинків, які оцінюються як, ірраціональні та деструктивні, ми повинні

досліджувати людську агресивність та її взаємозв'язки з іншими психічними явищами.

Вивчаючи агресивну поведінку особистостей, ми не можемо не виявити причини її виникнення, адже прояв агресії, в першу чергу, - це дія (поведінка), і водночас, агресивність - це властивість (риса) особистості, що проявляється у готовності до агресивних дій або вчинків.

У нашому дослідженні зроблено спробу дослідити сучасний стан людської агресії та її наслідків на прикладі студентів творчої і нетворчої спеціальностей, аби визначити рівень агресії у творчих особистостей.

Об'єкт - агресивність, як форма поведінки у творчих особистостей.

Предмет - особливості прояву агресії у творчих особистостей.

Мета дослідження: теоретично та емпірично дослідити особливості агресивної поведінки на прикладі творчих і нетворчих людей в умовах навчального процесу.

Завдання:

1. Теоретично обґрунтувати та здійснити аналіз термінів "агресія". "агресивність", проблему агресивності, її напрямки, визначити підходи до визначення, види.

2. Організувати дослідження: запропонувати вибірку досліджуваних (кількість, склад, вікові особливості, відмінності за статтю).

3. Визначити методичний інструментарій та провести його модифікацію.

4. Описати та проаналізувати психодіагностичні методики.

5. Встановити та представити послідовність проведення емпіричного дослідження на основі визначених у дослідженні теоретичних положень і принципів.

6. Провести експериментальне дослідження, здійснити аналіз отриманих емпіричних даних та на цій основі виявити особливості агресивної поведінки досліджуваної категорії, а саме особливості творчих і нетворчих особистостей.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, пояснення); психодіагностичні: рівень агресивності за методикою А. Басса та А. Даркі

(адаптація А. К. Осницького); діагностика за методикою А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках); діагностування схильності особи до конфліктної поведінки за методикою К. Томаса (адаптація Н. В. Грішиної); опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової; тест фрустраційних реакцій С. Розенцвейга.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендовано використовувати для подальшого наукового вивчення прояву агресії особистостей, можливість надання психологічної допомоги у прояві цього феномену, за допомогою індивідуальних консультацій, групової психотерапії, психокорекції.

Вибірку дослідження складала 50 респондентів віком від 20 до 25, контрольної групи (КГ) - у кількості 25 осіб (15 респондентів жіночої статі та 10 - чоловічої), студенти заочної форми навчання спеціальності менеджмент, з досвідом роботи у відповідній діяльності; та експериментальної групи (ЕГ) - у відповідній кількості 25 осіб (15 респондентів жіночої статі і 10 - чоловічої), студенти заочної форми навчання спеціальності хореографія, з досвідом роботи у відповідній сфері діяльності не менше 2 років. Досліджувані мають повну загальну середню освіту, деякі повну вищу освіту.

Практичне значення: матеріали дипломної роботи можна використовувати при профілактичній та корекційній роботі особистостями, що є схильними до агресії, яскраво проявляють агресію або мають пасивну агресію. Результати можна використовувати під час проведення тренінгів, консультацій з особами, які мають прояви агресивної поведінки у суспільстві, а також для подальшого наукового вивчення феномену агресії.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у винаході нових методів та розробки програм по зниженню агресивності або взагалі її уникнення у схильних до неї особистостей. Подальший аналіз прояву агресії у особистостей творчих сфер діяльності, методи і способи її усунення.

Ключові слова: агресія, агресивність, поведінка, фрустрація, творчість, захисний механізм.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

1.1. Характеристика агресивної поведінки

Проблематика агресивності – явище, що супроводжує історію людства з давніх-давен. Наше життя ґрунтується на взаємодії з навколишнім світом та комунікацією з людьми, тому прояв агресивності у спілкуванні є актуальною проблемою на сьогодні, і з якою ми стикаємось щодня. Крайнім виразом людської агресивності є етноцид (геноцид) – ганьба людства і, зокрема, історії ХХ століття. Агресивна поведінка розглядалась з різних сторін, зокрема: психології, філософії, релігії та поезії. Та все ж "центром" дослідження цього феномену є психологія.

Термін "агресія" - це спеціальна форма поведінки людини і тварин, спрямована на інші об'єкти і має на меті заподіяти їм шкоду. Людина може, пройшовши повз інше, випадково, ненароком зіткнутися з нею, вдарити рукою, не помітивши, що вона стоїть поряд або проходить повз. Людина, яка зазнала удару, може відчувати біль, переживати почуття образи, мати інші неприємні переживання. Їй може здатися, ніби вдарила його людина - агресор, зловмисник. Однак якщо у цього «зловмисника» не було внутрішньої мотивації, попросту кажучи, бажання вчинити агресивні дії, то його поведінка в психологічному сенсі не можна вважати агресивною. Надалі ми побачимо, що внутрішня мотивація агресивної поведінки не зводиться лише до усвідомлених намірів, вона може бути підсвідомою та складною.

Слово "агресія" – від латинського кореня *aggredi* – *ad gredi*, де *grades* означає крок, а *ad* – К. Таким чином, первинне значення слова «агресія» – рухатися вперед, до певної мети, причому без вагань, без сумнівів та страху. Відповідно *regression* (регресія) – від *re* – назад та *grades* – крок, означає рухатися назад, відступати [14].

"Агресія" з латинської, означає напад (aggressio). Це індивідуальна поведінка людини, що є інстинктивною, і спрямована на пошкодження або руйнування. Агресія - це вид дій або стан, а агресивність - риса характеру, звичка і схильність реагувати на все агресивно.

Агресивність це різноманітні дії, які порушують психічну чи фізичну цілісність іншої людини (групи людей), порушення її кордонів, завдання метуріальної шкоди, протидія інтересів або їх знищення. Агресивність розглядається як властивість особистості, що виражається в готовності до нападу, і може визначати загальну тенденцію поведінки.

Агресія має місце лише тоді, коли людина мала свідомий намір або якийсь інший внутрішній мотив скоєння цих шкідливих дій. Про справжню агресію можна говорити тоді, коли людина хоче знищити будь-які цінності [10]. Людина мусить розуміти предмет своєї агресії як цінність, існування якої йому небажано.

У науковій літературі дослідження агресія має два напрямки:

1. Агресія - риса особистості, психічна властивість людини: може зумовлюватися несприятливим соціальним і психологічним досвідом.

2. Специфічна форма поведінки.

Перший напрямок представлений у працях А. Баса, Д. Доларда, В. Гульдана, А. Якубика, С. Солов'явої та Ю. Антонян.

Про агресію говорили вже автори перших робіт із соціальної психології. Але початком систематичних наукових досліджень психології агресії слід вважати публікацію книги Дж. Доларда та його співавторів «Фрустрація та агресія» (1939). Наступним етапом можна вважати початок 60-х років, коли Арнольд Басс (1961) та Леонард Берковіц (1962) винайшли техніку виміру агресії в лабораторних умовах. Ці роботи, а також етологічні праці К. Лоренца. Н. Тінбергена та багатьох інших стали каталізаторами, що стимулювали сотні нових досліджень. І враховуючи всі ці досягнення, ми робимо один із перших кроків до їх синтезу з метою розвитку загальної теорії агресивності та агресивної поведінки людини [14].

Значну роль у наукових розвідках проблем насилля та агресії відіграли етологічні дослідження К. Лоренца, зокрема праці «Агресія (так зване «зло»)», «Вісім смертних гріхів цивілізованого людства» [5]. Лоренц описав агресивну поведінку тварин, спрямовану проти побратимів на вигляд, яка аж ніяк не шкідлива для цього виду, а навпаки - необхідна для його збереження. Однак, це не повинно спокушати нас оптимізмом з приводу сучасного стану людства, зовсім навпаки. Будь-яка зміна навколишніх умов, навіть мізерна сама собою, може повністю вивести з рівноваги вроджені механізми поведінки. Вони настільки нездатні швидко пристосовуватися до змін, що за несприятливих умов можуть загинути. Тим часом, зміни, зроблені самою людиною у навколишньому середовищі, далеко не мізерні.

Агресія має два аспекти: а) внутрішній, мотиваційний аспект, куди крім мотиву (наприклад, бажання) та мети агресивних дій входять також ті почуття та емоції (ненависть та гнів), які призводять до агресивних дій, визначають їх тривалість, інтенсивність та руйнівну силу; б) зовнішній чи поведінковий аспект: тут маються на увазі різні агресивні дії, зокрема мовні.

Існує три підходи до природи агресивності:

1. Поєднання теорій, в яких агресивність трактується як вроджена, інстинктивна властивість людини. Засновником цієї теорії вважається Зігмунд Фрейд. Він оцінював агресію з песимістичної точки зору, тому вважав, що така поведінка є не лише вродженою, що бере початок із "вбудованого" в людину інстинкту смерті, а і є неминуча. Найбільш адекватною формою розрядки агресії для людини являється конкуренція, заняття фізичними вправами, спорт.

2. Другий підхід - фрустраційний. Агресія, як поведінка - це реакція на фрустрацію (психологічний та емоційний стан, що виникає в ситуаціях, коли людина не може досягти бажаних цілей). Дж. Доллард - основоположник теорії фрустрації, стверджує, що агресія є наслідком фрустрації, а фрустрація завжди несе за собою агресію [16].

3. Третій підхід - концепції, які розглядають агресивність як характеристику поведінки, що формується у результаті навчання

(біхевіоріальна теорія). Поведінка засвоєна в процесі соціалізації, де людина навчається біль ефективних агресивних дій, і чим частіше вона їх буде використовувати, тим досконалішими будуть такі дії. Досягнення успіху, за допомогою агресивності - помітно може підвищувати силу її мотивації, а постійні невдачі - силу тенденції гальмування.

4. Екологічний підхід за роботами К. Лоренца, який досліджував агресію, як уроджений інстинкт боротьби за виживання, що присутній і у людей, і у живих істот. Вважав, що агресивна енергія генерується в організмі спонтанно, безупинно, у постійному темпі, накопичуючись з часом.

5. Теорія соціального навчання Балдури: 1) агресія, що здобувається за допомогою біологічних факторів (гормони, НС); 2) агресія провокується під впливом шаблонів (неприйнятні звертання, накази, спонукальні мотиви, переконання); 3) агресія регулюється зовнішнім заохоченням і покаранням (матеріальна винагорода, неприємні наслідки); механізмами саморегуляції (провина, гордість).

6. Теорія відомого психолога Хоббса, який пояснює першопричину агресії, виходить із твердження, що всі люди за своєю природою є егоїстичними, жорстокими та брутальними. Тобто агресія - інстинкт, що закладена у підсвідомості, і репрезентує "тваринну" сторону людської натури.

У тематичному психологічному словникові укладеному О. Коваль, ми знаходимо наступне визначення агресії, як поведінки деструктивної та мотивованої, що суперечить правилам та нормам існування людей у суспільстві. Агресія завдає руйнівної шкоди живим та неживим об'єктам нападу, і результатом її слід вважати нанесення людям психологічного і фізичного збитку чи дискомфорту [7, с. 15].

Агресія має також і основні функції: 1) як найкращий спосіб захисту "власного Я", що виражається прагненні самостверджуватись; 2) виплеск емоційного напруження, негативних емоцій; 3) досягнення мети, йти на перекір усьому, аби досягти того що бажане.

Яку б емоцію ми не відчували (включаючи агресію) - це абсолютно нормально. Емоції еволюційно створені для того, аби допомогти нам вижити і жити саме так, як ми живемо.

Існують такі два види агресії:

1) *первинна* - є природньою реакцією на будь-яку загрозу. Загроза нашому життю, нашій особистості, цінностями, цілям, свободі, близьким і т.д. Така агресія захищає нас, і те що для нас цінно, її мета - мобілізувати сили для захисту;

2) *вторинна* - агресія, що виникає як спосіб впоратись з первинною емоцією, яку ми не в силах пережити. Така агресія часто є ти фактором, який може негативно вплинути на якість нашого життя.

Отже, за наявності багатьох підходів до визначення поняття "агресія" полягає у заподіянні чи загрозі здійснення суб'єктом фізичної чи психічної шкоди об'єкту, на який спрямована дія. Агресія є одним із способів здійснення насилля, але не усі форми агресії є насиллям, а лише інструментальні.

1.2. Прояви агресивності у творчих особистостей

У сучасному світі агресивна поведінка є характерною для студентів у вищих навчальних закладах. Молоде покоління є динамічною частиною суспільства, тому вивчення проявів агресивності є актуальним.

Розглянемо можливі причини виникнення агресивності у людей в цілому, і в частості у молодого покоління та студентів. Ця властивість часто визначається як амбівалентний феномен: з одного боку, як негативний прояв людини, з інший – як пристосувальна функція особистості, спрямовану адаптацію людини до умов життя.

Агресивність може проявлятися у певних формах:

Фізична агресія - використання фізичної сили проти іншої людини.

Негативізм - певна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби.

Вербальна агресія - словесне вираження емоцій та почуттів через лайки, образи, звинувачення, погрози, крики.

Ворожа агресія - поведінка, мета якої полягає у нанесенні збитку та заподіяння шкоди.

Альтруїстична агресія - певний захист від чогось або кого-небудь, у прояві сильних агресивних емоцій.

Зовнішня агресія - спрямована на оточуючих, *внутрішня* - на себе.

Пряма агресія - спрямована на конкретний об'єкт.

Непряма агресія - спрямована на певний об'єкт обхідним шляхом, за допомогою пліток, інтриг, зловтіхи.

Захисна агресія: агресія у відповідь на чийсь агресивні (або такі, що здаються агресивними) дії.

Провокуюча агресія: перший прояв агресії, «перша атака».

Пасивна агресія - один з методів зняти з себе відповідальність, виразити ворожість у більш м'якій, але токсичній формі. Мета такої агресії - самоствердити себе, за рахунок приниження іншої людини.

Наша мета дослідити агресивну поведінку, у будь-яких її проявах у творчій професії спеціальності хореограф.

Творчість - це певна діяльність людини, спрямована на створення нових, раніше невідомих духовних і матеріальних цінностей. На нашу думку, творчість у людини може бути професіональна, як стиль життя, а може бути як хоббі, те що приносить задоволення, відволікає, дає приємні емоції та почуття. У даному дослідженні, творчі люди є професіоналами свого діла, і нерідко можуть спостерігатися провокації до агресивності, насамперед, у колективі. Прояв агресивності, у будь-якому колективі, залежить від психологічних особливостей людини, та її виховання. Але знаходячись у некомфортних для особистості умовах, можуть виникати певні неочікувані реакції, як захисний механізм психіки на загрозу.

Особливістю творчих людей є те, що вони дуже чутливі, емоційні, з нестабільною психікою, сповнені ідеями, фантазіями, добре розвинутою уявою. Часто буває, коли роботи творчих людей оцінюються дуже критично, або взагалі негативно, і деяких це приводить до почуття провини, зникнення віри та натхнення на подальше творіння, а деяких схиляє до ще більшої боротьби з собою та іншими. При цьому вирішальним питанням совісті є не «працювати чи не працювати», а питання «над чим і заради чого працювати». А надалі, яким чином особистість буде діяти - через позитивний стан чи негативний.

Поведінка творчих особистостей, у даному випадку – хореографів, проявляється у швидкій реакції, спонтанності та природності. Вони у своїй сфері вчать виражати вільно себе як особистість, розкриваючи усі почуття та емоції. Тому, дуже яскраво можна простежити агресивну поведінку особистості у тій, чи іншій ситуації. Прояв такої поведінки залежить і від психологічних особливостей людини, а саме: темпераменту, характеру, сімейного виховання. Творчі особистості часто є схильними до невротизму: внутрішньо слабкі, уразливі, незахищені. Повністю залежать від оточення та їх думки, прагнуть визнання за будь-якої ціни. Цю потребу невротики часто не помічають, і тому будь-яку критику чи вимоги, трактують як знецінення, зраду і приниження. Це часто призводить до вибуху негативних емоцій, агресії, стресу.

Приховане почуття неповноцінності, що проявляється у самозвеличуванні та схильністю виставляти себе на показ. Творчі особистості, які схильні до невротизму, не завжди вміють будувати довгострокові плани, а їх поведінка набуває форми агресії. Часто, вони є владні, схильні критикувати всіх та все нове, принижують і пригнічують інших. Такі люди завжди переконані, що чинять правильно і щиро, проте не підозрюючи, що така поведінка обурює інших та провокує відповідний гнів. Часто, творча особистість піддається фрустрації, коли не може досягти певної точки своїх мотивів та бажань, знаходиться у тривалому напруженні і стресі, та яскраво проявляє агресивність як внутрішню (провина, покарання себе самого), так і зовнішню (вибух емоцій на зовнішні об'єкти).

У дослідженні, ми беремо до уваги особливості агресивної поведінки хореографів, як спортивних та творчих людей. Наприклад, під час змагань, де один з необхідних компонентів входить агресія, і стає можливими швидше за все тому, що ворожість постійно роздухується і стає більш доступною. Фізіологічне збудження може бути як пояснення причин зростання агресії серед учасників [2]. Завдання професіонала у творчій сфері - проявити себе та показати, що саме він є унікальним, будь-то актор, хореограф, співак, режисер, музикант, дизайнер та ін. Тому допускається, що навчаючись та працюючи у даній сфері часто може виникати конкуренція, боротьба за своє місце, наперекір усьому, заздрість, зловтіха та ін. Такі люди часто порівнюють себе з іншими, що викликає у них постійну тривожність, яка пов'язана не з самою ситуацією, а уявлення про неї. Особистості, що є схильними до невротизму, можуть вдаватися до принижень, образ, знецінення аби заспокоювати себе. Проте часто, такі люди вважають себе жертвами, а не агресорами, а свої страждання трактують як заслужені. Страждання для них єдиний захист, бо за допомогою самобичування вони уникають звинувачень.

Експериментальна вибірка це - хореографи. Хореографія - це спортивна, водночас творча діяльність. І, на мою думку, агресивність є невід'ємною рисою багатьох спортивних видів діяльності. У цьому випадку, у спортсменів часто проявляється мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам співіснування людей у суспільстві та викликає психологічний дискомфорт.

Спорт створює одну з ситуацій, що рідко зустрічаються, коли різні форми міжособистісної агресії дозволені суспільством і законом. Результати досліджень, міри зростання агресивності в змаганнях виду спорту, є досить різноманітні і конкретизувати їх не вдалося [2]. До того ж, у разі погіршення спортивної або будь-якої творчої діяльності, у багатьох особистостей часто виникає, при репродукуванні, агресивність на самого себе: особистість занадто винить себе, коли в неї все виходить не так, як потрібно.

Творчі люди мають особливий погляд на життя, а саме - творчий підхід на певні речі. Часто є прямолінійними, вільно висловлюють свої думки, мало

піддаються до порад інших людей, адже вони знають себе краще, аніж їх знають інші. Про таких людей можна сказати, що вони сильні особистості, завжди досягають того чого хочуть, не бояться труднощів, знаходять різні способи вирішення складних завдань, проте перешкодою на шляху до успіху у творчих особистостей є страх і сумнів, який несе за собою багато психологічних наслідків, як для самої особистості, так і для оточуючих.

Отже, ми визначили певні особливості поведінки творчих особистостей на прикладі студентів-хореографів (ЕГ), у чому вони проявляються, та чому деякі можуть бути більш схильні до агресії у своїй творчій діяльності. У більшості це проявляється як форма захисної реакції на певну загрозу для психіки. Виявлено, що творчі люди проявляють агресивність на основі свого психічного стану, розладів або хронічних хвороб. Також, особистості, які більш схильні до невротизму, у достатній мірі проявляють агресивні та ворожі дії. Але у цілому, можна визначити, що творчі люди відрізняються сильним характером та волею, здатні досягати успіхів, схильні ефективно вирішувати складні завдання, незалежні від думки інших, відкриті та прямолінійні. Вони прогнуть творити щось нове, досягати вершин, проявляти себе, перемагаючи свої страхи та сумніви. Завданням дослідження виявити наскільки прояв агресивної поведінки у особистостей спеціальності хореографія, переважає за іншу (у нашому випадку спеціальність менеджмент).

1.3. Агресивна поведінка - як захисний механізм

Зростання тенденції агресивності останнім часом відображає одну з найгостріших проблем у суспільстві. Як було зазначено вище, агресію, як термін, вживають для пояснення нападаючої, ворожої та атакуючої поведінки людини у суспільстві, але агресивність не завжди лише негативний стан, який провокує конфліктні вчинки, у першу чергу, він захищає нашу психіку, і з

цього впливає, що позитивна агресія існує, і багато в чому допомагає нам у житті.

Механізм агресії та її прояв закладені в тваринній іпостасі людини генетично - це захисно-оборонна реакція людини на небезпеку його тілу і життя. Проте, людина наділена ще й духовним світом, сутністю, тому механізм агресії перейшов і в суто людські відносини [15].

Деякі дослідники виокремлюють позитивну агресію, необхідну у певних видах діяльності. Позитивна агресивна поведінка виконує захисну функцію, або ж функцію виходу із ситуації, і є нормальною реакцією особистості на несприятливі умови соціуму. Ця недеструктивна агресія, як самозахисна поведінка, спрямована на досягнення певної мети та задоволення бажань, що позитивно впливає на діяльність людини. А деструктивна агресія, навпаки має дестабілізуючий вплив, завдає шкоди собі та оточуючим, становить суспільну небезпеку.

Захисні механізми психіки є непродуктивним, шкідливим засобом вирішення внутрішнього чи зовнішнього конфлікту, вони обмежують оптимальний розвиток особистості, її так звану «власну активність», «активний пошук», тенденцію до «персоналізації», «вихід на новий рівень регуляції та взаємодії зі світом». Захисна агресія - агресія у відповідь на чийсь агресивні (або такі, що здаються агресивними) дії.

Потрібно розуміти, як і чому виникають агресивні дії. Ми вчимося переживати емоції ще у дитинстві. Батьки вчать нас переживати емоції, але не завжди. Тому, коли дитина не може справитись з сильною неприємною емоцією, психіка знаходить вихід - використати агресію, злість, і біль від первинної емоції стає не такою сильною. Але все ж потрібно пам'ятати, що агресивність несе за собою, у більшості, негативні наслідки, тому потрібно вчитися її контролювати. Агресія - це боротьба, природний процес, способи поведінки, призначені для боротьби за виживання, як і зброя, наступальна і оборонна [4].

Агресивність може проявлятися у проекції - нетерпимість щодо інших людей випереджає строгість стосовно себе. Власне "Я" дізнається, що гідне осуду, але захищається від неприємної самокритики за допомогою цього захисного механізму [15, 22 с].

При фрустрації відмічається, що особистість реагує цілим комплексом захисних реакцій, із яких лише одна відіграє ведучу роль: відхід, який супроводжується символічними агресивними діями. Проте, за словами Басса (Buss, 1966a), фрустрація не веде до фізичної агресії, очевидно, що фрустрація у своєму первозданному вигляді є порівняно малозначною причиною фізичної агресії [2]. Творча особистість завжди вірить у свої ідеали та у свою удачу, тому часто піддіється фрустрації. Її праця орієнтована на творіння, а не на руйнування.

Е. Фромма досліджував міжособистісний і внутрішньо-особистісний аспект психологічного захисту з боку людської агресії і виділив дві форми агресії:

- доброякісна, оборонну агресію, яка необхідна для виживання, виявляється при загрозі життю. Тут агресія виступає як самоствердження і конформістська агресія;

- злоякісна, деструктивна - проявляється як жорстокість, властива тільки людині, і має цілеспрямований характер [14].

Захисна поведінка людини залежить від того, чи зуміла людина на певних етапах онтогенезу реалізувати свої базисні потреби, або вони були блоковані. Механізми психологічного захисту спрямовані на мінімізацію негативних переживань, пов'язаних з травматичними подіями і конфліктами, які становлять загрозу для особистості, людина намагається якось скинути негативні емоції і пристосуватися до навколишніх умов. Після звільнення напруги наші емоції починають надихати нас, наше сприйняття розширюється, ми стаємо здатними сприймати і проживати все, як є, без оцінок і суджень. Звільнення емоцій та почуттів відбувається, коли сум, печаль виражаються у плачу, страх – у крику, люті, ненависть – в експресії злості.

Агресивний захисний механізм виникає в тому випадку, коли людина опиняється поруч із тим, хто має перед нею владу, яку особистість не може контролювати та впоратися з нею. Спочатку вона відчуває тиск і намагається чинити опір агресії в свою сторону, а зрозумівши, що не може перемогти супротивника, стає на його бік — це робиться з думкою про те, що в такому разі не доведеться терпіти нестерпну поведінку по відношенню до себе [6].

Отже, агресивність, як прояв захисної реакції психіки, тлумачиться як активно використовуваний вид захисту самоствавлення не лише у вигляді агресії стосовно образи чи критики у адрес іншої людини, але й у формі екстренної спалахової мобілізації всіх захисних механізмів базального “Я”, всієї самосвідомості, що пов’язана зі складними якісно-динамічними емоційними проявами. Агресивна поведінка відображає зміст самоствердження, самозахисту і самоприймання особистості й зумовлюється діяльністю самосвідомості [2].

Висновок до розділу 1

Даний розділ присвячений аналізу факторів, що зумовлюють розвиток агресивної поведінки. Ми розглянули такий феномен, як агресія, її види та форми вияву. Також, визначили різні підходи до пояснення, що таке агресивність та агресія, як захисний механізм психіки, через прояв гніву, та у чому проявляється агресія творчих особистостей.

Агресія — інстинктивна індивідуальна поведінка людей, тварин, поведінковий рівень, яку породжує страх, лютість тощо. Вона виражається в нападі або загрозі нападу на особу свого (рідше чужого) виду.

Агресивність — вроджена властивість, а також риса характеру кожної людини, живої істоти, як здатність до активності, спрямованої на задоволення власних потреб. Багато моделей поведінки агресивності занадто вивчені і були нормою у тому чи іншому середовищі у якому особистість росла, тому не так просто за собою це відслідкувати.

Серед основних ознак агресивної поведінки прийнято виділяти тенденцію до домінування; використання інших людей для здійснення власних цілей та бажань; прагнення до руйнування; нанесення шкоди іншим людям, живим істотам та речам; схильність до насильства та жорстокості.

Багато людей затримуються на проміжній стадії розвитку Понад-Я і ніколи не завершують інтерналізації процесу критики. Хоча вони й сприймають свою власну провину, проте продовжують залишатися вельми агресивними щодо інших людей. У таких випадках поведінка Над-Я по відношенню до інших настільки ж безжальна, як і поведінка Над-Я по відношенню до власного Я.

Сучасні дослідники визначають агресію, як особливий психологічний емоційний стан, при цьому вважають, що не за всіма агресивними діями криється агресивна особистість, проте прояв агресивної поведінки в окремих особистостях теж не завжди проявляється у виразно-агресивних діях.

Агресивність проявляють не лише люди творчі, у кожній людині агресія характеризується різним рівнем і певними особливостями. Сила агресивних

реакцій, їх частота, а також спрямованість та тривалість залежить від багатьох різних причин. Тож у кожному окремому випадку агресивність має аналізуватися з погляду людини її фізіологічних, психологічних, соціальних і ситуаційних чинників. Однак, незважаючи на наявність психологічних, фізіологічних, соціальних факторів, основні причини та умови прояви агресивності – це конфлікти (міжособистісні чи внутрішньоособистісні, усвідомлювані чи несвідомі). Творчі люди проявляють агресивність на основі свого психічного стану, розладів, хронічних хвороб, а також ті особистості, які більш схильні до невротизму. Таким чином, будь-який прояв агресивності є наслідком невдоволення людини навколишньою дійсністю, рівнем свого життя, іншими людьми або самим собою.

Агресивність, як захисний механізм, використовується для захисту свого самоствавлення, "власного Я" та відображає зміст самоствердження, самоприйняття і самозахисту особистості і зумовлюється діяльністю самосвідомості. Цей механізм спрямований на мінімізацію негативних переживань особистості, що пов'язані з травматичними подіями і конфліктами, які становлять загрозу для людини, і вона намагається якось скинути негативні емоції і пристосуватися до навколишніх умов.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

2.1. Організація дослідження та аналіз психодіагностичних методик

Власне дослідження проводилося на базі вищого навчального закладу, протягом 3-х календарних місяців.

Для констатувального експерименту було відібрано 50 студентів в загальній кількості.

Незалежна вибірка сформована за критерієм Стьюдента з респондентів двох груп:

контрольної групи (КГ) - у кількості 25 осіб (15 респондентів жіночої статі та 10 - чоловічої), студенти заочної форми навчання спеціальності менеджмент, з досвідом роботи у відповідній діяльності;

експериментальної групи (ЕГ) - у відповідній кількості 25 осіб (15 респондентів жіночої статі і 10 - чоловічої), студенти заочної форми навчання спеціальності хореографія, з досвідом роботи у відповідній сфері діяльності не менше 2 років.

Обираючи місце і категорію досліджуваних респондентів виходили з того, що сучасний освітній простір відчуває потребу у висококваліфікованих спеціалістах хореографів, які здатні вирішувати свої комплексні професійні завдання, постійні професійні та особистісні зростання.

Всі завдання експерименту пропонувалися послідовно, в різні дні і ранкові години.

Психодіагностичний інструментарій підбирався з урахуванням таких вимог:

1. Відповідність обраного інструментарію віковим особливостям респондентів.

2. Відповідність обраного інструментарію встановленим діагностичним критеріям, що використовуються для дослідження агресивної поведінки.

3. Можливість дослідити та проаналізувати особливості агресивної поведінки творчих людей в умовах навчального процесу вищого закладу освіти.

Експеримент проводився з виконанням наступних умов:

- 1) сувора послідовність відбору;
- 2) вибір найбільш влучних і дієвих методик;
- 3) удосконалення обраних методик в умовах навчальної діяльності;
- 4) виявлення недоліків під час впровадження тієї чи іншої методики;
- 5) уточнення особливостей проведення експерименту;
- 6) удосконалення агресивної поведінки студентів спеціальності хореограф.

З урахуванням вищенаведених вимог було визначено основні методики дослідження, зокрема:

1. Визначення рівня агресивності за методикою А. Басса та А. Даркі (адаптація О. К. Осницького).
2. Діагностика за методикою А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках).
3. Діагностування схильності особи до конфліктної поведінки за методикою К. Томаса (адаптація Н.В. Грішиної).
4. Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанової.
5. Тест фрустраційних реакцій С. Розенцвейга.

Завданнями констатувального експерименту було визначено:

1. Організувати дослідження, відповідно до вищевказаних вимог.
2. Запропонувати вибірку досліджуваних (кількість, склад, відмінності за статтю, вікові особливості респондентів, статус).
3. Визначити методичний інструментарій та провести його модифікацію у відповідності до критеріїв дослідження.
4. Встановити та представити послідовність проведення емпіричного дослідження на основі визначених у дослідженні теоретичних положень і принципів.

5. Провести експериментальне дослідження, здійснити аналіз отриманих емпіричних даних та на цій основі виявити особливості агресивної поведінки досліджуваної категорії.

Для оцінювання успішності виконання завдань за методиками було передбачено використання бально-рівневої системи. Кожне завдання оцінювалося окремо.

Аналіз психодіагностичних методик:

Методика вивчення схильності особи до агресивної поведінки А. Басса та А. Даркі (в адаптації О. К. Осницького) - розроблений для виявлення найважливіших, на їх думку, показників та форм агресивної поведінки особистості.

Для отримання даних, які притаманні особі показників агресивної поведінки пропонується опитувальник (див. Додаток А).

Діагностика за методикою А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках). За допомогою даного тесту можна визначити, наскільки коректна людина до оточення, і чи легко з нею спілкуватися. Опитувальник (див. Додаток Б).

Діагностування схильності особи до конфліктної поведінки за методикою К.Томаса (адаптація Н. В. Грішиної). Дана методика дозволяє виявити спосіб поведінки людини в конфліктних ситуаціях. Метою вирішення конфліктів тут виступає певний ідеальний безконфліктний стан, в якому люди перебувають у повній гармонії. Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях сформована двомірна модель регулювання конфліктів, базовими вимірами якої є кооперація (пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, які залучені до конфлікту) та настирливість (для якої притаманним є акцентування на захисті власних інтересів). Опитувальник (див. Додаток В).

Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової. Методика «Стиль саморегуляції поведінки» спрямована на дослідження загального рівня саморегуляції, а також таких компонентів, як: планування,

моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності.

Тест фрустраційних реакцій С. Розенцвейга. Методика призначена для дослідження реакцій на невдачу і способів виходу з ситуацій, що перешкоджають діяльності або задоволенню потреб особи.

Фрустрація – психічний стан напруги, розлади, занепокоєння, що викликається об'єктивно нездоланими або суб'єктивно труднощами, які виникають на шляху досягнення мети або вирішення завдань. Фрустрацію можна вважати, як одну з форм стресу, що викликає постійні переживання.

За допомогою методики можемо дослідити такі реакції сильні подразники, як: агресія, переміщення, ідентифікація, проєкція, фантазія, регресія, апатія, пригнічення, компенсація, фіксація, раціоналізація.

2.2. Загальні рівні та опис експериментального дослідження

Експериментальне дослідження проводилося у 5 етапів. В різні дні і години. Спочатку діагностували студентів спеціальності менеджмент (КГ), на наступний день діагностували студентів-хореографів (ЕГ).

На **першому етапі** експерименту досліджували схильність особи до агресивної поведінки шляхом виявлення найважливіших показників та форм агресивної поведінки особистості за методикою А. Басса та А. Даркі (в адаптації О. К. Осницького) та спостерігали наступні результати (див. *Таблиця 2.2.1*):

середні показники *фізичної форми агресії* констатовано на рівні 54 % у КГ та 42,3% у ЕГ. Дані показники відповідають нормі прояву даної форми агресії у досліджених обох груп;

за *вербальною формою* агресивної поведінки середні показники становили на рівні 65 % у досліджених КГ та 55% у досліджених ЕГ, та свідчить про підвищений рівень даного виду реакції в обох групах;

опосередкована (непряма) форма прояву агресії констатована на середньому рівні 57,2 % у КГ, у досліджених студентів спеціальності хореограф дана форма встановлена в середньому на рівні 42,7 % . Що свідчить про підвищений рівень непрямой форми агресії у досліджених КГ та відповідає нормі у досліджених ЕГ.

середні показники *негативізму*, як однієї з форм прояву агресії констатовано на рівні 42,4 % у досліджених КГ та на рівні 37% у досліджених ЕГ, що відповідає нормі в обох з досліджених груп;

для форми роздратування середні показники становили 54,1 % у КГ та 51% у ЕГ. Дані середні показники також відповідають нормів в обох з досліджених груп;

підозрілість, констатовано на рівні 54 % у досліджених КГ та 59 % у досліджених ЕГ, що свідчить про завищені показники даної форми прояву агресії в обох групах;

середні показники *форми образу* констатовано на рівні 55 % КГ та 62% у ЕГ та відповідає нормі у КГ. Завищений показник діагностовано у дослідженій ЕГ;

відчуття *провини* констатовано на рівні середніх значень у 57 % КГ та 58 % ЕГ, що також є дещо завищеними у досліджених обох груп.

Підраховувавши вираження агресивних реакцій у кожній шкалі (в %), значимість показників мають відповідати наступним значенням: 25-55 % — норма; більше 55 % — підвищена агресія; більше 75 % — висока агресія; менше 25 % — не береться до уваги.

Середні показники форм прояву агресії у досліджених КГ та ЕГ за методикою А. Басса та А. Даркі

Форми агресивної поведінки	Середні показники форм прояву агресії	
	КГ	ЕГ
Фізична	54 %	42,3 %
Вербальна	65 %	55 %
Опосередкована (непряма)	57,2 %	42,7 %
Негативізм	42,4 %	37 %
Роздратування	54,1%	51 %
Підозрілість	54 %	59 %
Образа	55 %	62 %
Відчуття провини	57 %	58 %

Зобразимо отримані результати графічно (Рис. 2.2.1.).

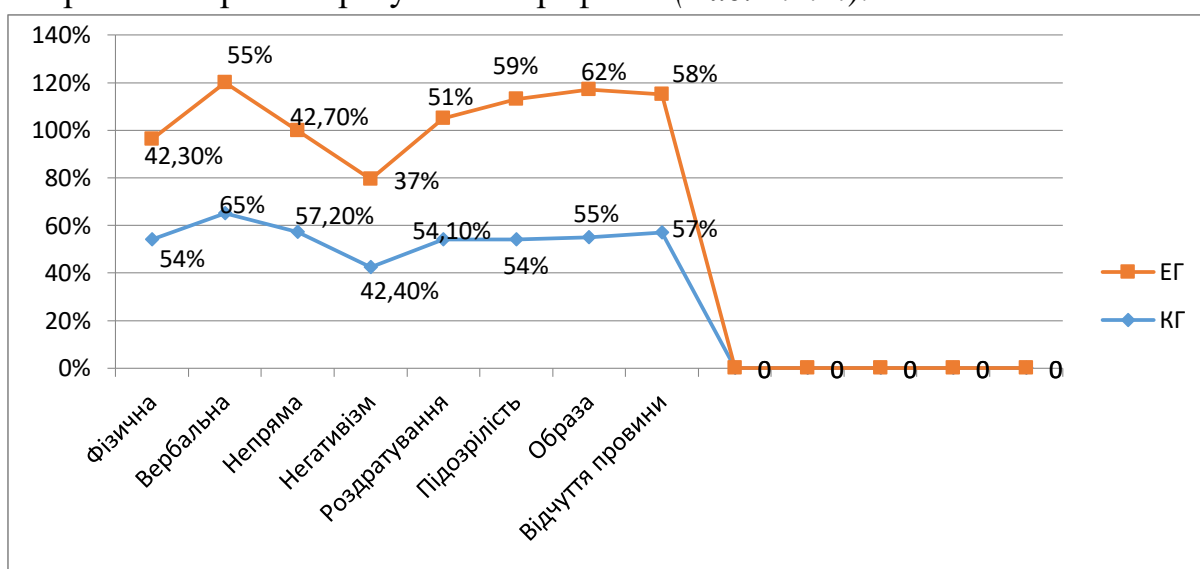

Рис. 2.2.1. Середні показники форм прояву агресії у досліджених КГ та ЕГ за методикою А. Басса та А. Даркі

На другому етапі експериментального дослідження діагностували агресивність у стосунках за методикою А. Ассінгера шляхом виявлення чи достатньо коректна людина до оточення, а також чи легко спілкуватися з нею. Під час проведення діагностики отримали наступні результати (див. Табл. 2.2.2.):

у 3 респондентів (12%) КГ за інтерпретацією отриманих результатів діагностовано 45 і більше балів, що говорить про занадто високий прояв агресивності у стосунках. У жодного з респондентів ЕГ, спеціальності хореограф, даний рівень агресивності у стосунках не виявлено;

15 дослідженим (60%) КГ та 12 дослідженим (48%) ЕГ за підрахунком набрали 36-44 бали, що свідчить про помірну агресивність у стосунках даної категорії досліджених;

7 особам (28%) КГ та 13 дослідженим (52%) ЕГ властиві занадто миролюбні відносини у стосунках, що підтверджується загальною кількістю підрахованих балів 35 і менше.

Таблиця 2.2.2.

Агресивність у стосунках за методикою А. Ассінгера

Прояв агресивності у стосунках	Контрольна група (КГ)	Експериментальна група (ЕГ)
	Кількість осіб, %	Кількість осіб, %
Занадто агресивні	12 %	–
Помірно агресивні	60 %	48 %
Занадто миролюбні	28 %	52 %

Спробуємо зобразити отримані результати графічно (Рис.2.2.2.).

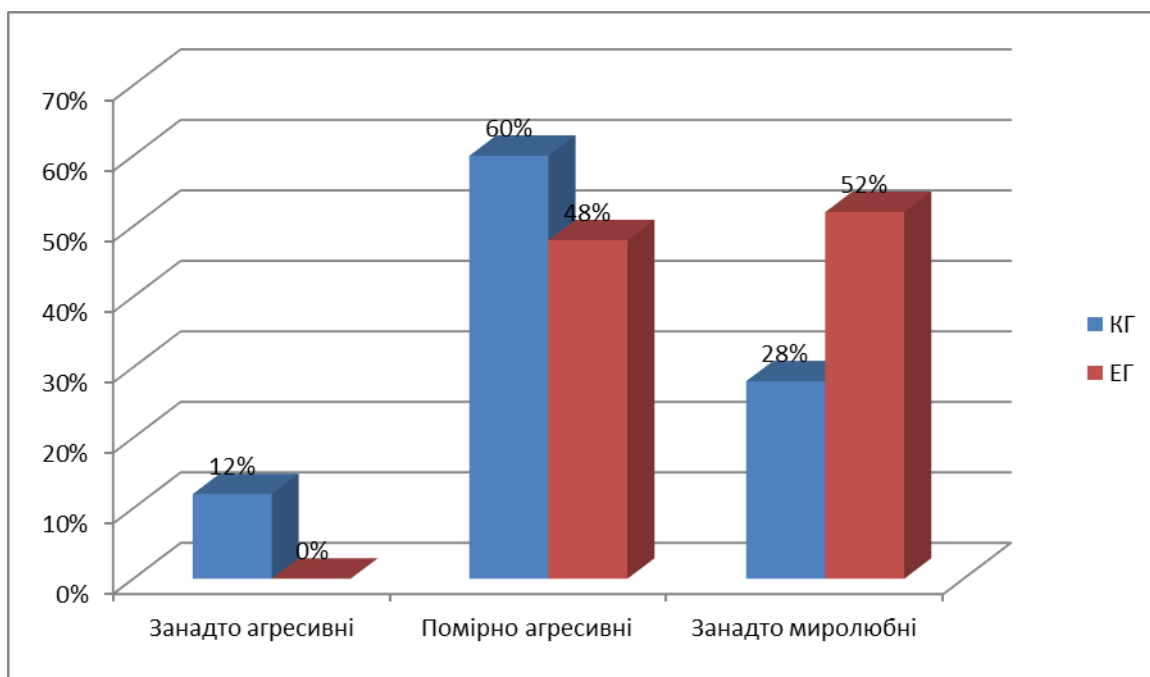

Рис. 2.2.2. Агресивність у стосунках за методикою А. Ассінгера

На **третьому етапі** констатували схильність особистості до конфліктної поведінки, за методикою К. Томаса (в адаптації Н. Грішиної), методом виявлення типових форм поведінки в конфліктній ситуації. За даною методикою констатували наступні результати (див. Табл. 2.2.3):

Конкуренцію, як домінуючу стратегію поведінки діагностовано у 3 осіб (12%) КГ. У ЕГ перевагу даної шкали не виявлено у жодного з респондентів;

За шкалою Співпраця виявлено перевагу у 6 осіб (24 %) КГ та 8 осіб (32%) ЕГ;

Компроміс у конфлікті обрали 8 осіб (32%) КГ та 10 осіб (40 %) ЕГ;

перевагу Уникання у конфлікті діагностовано у 4 осіб (16 %) КГ та 2 осіб (8 %) ЕГ;

Пристосування, як перевагу у конфліктній ситуації діагностовано у 4 осіб (16 %) КГ та 5 осіб (20 %) ЕГ (див. Табл. 2.2.3)

Виявлення типових форм поведінки в конфліктній ситуації у досліджених КГ та ЕГ за методикою К.Томаса (в адаптації Н. В. Грішиної)

Форми поведінки в конфліктній ситуації	Контрольна група (КГ)	Експериментальна група (ЕГ)
	Кількість осіб, %	Кількість осіб, %
Конкуренція	12 %	—
Співпраця	24 %	32 %
Компромiс	32 %	40 %
Уникання	16 %	8 %
Пристосування	16 %	20 %

Зобразимо отримані результати графічно (Рис. 2.2.3).

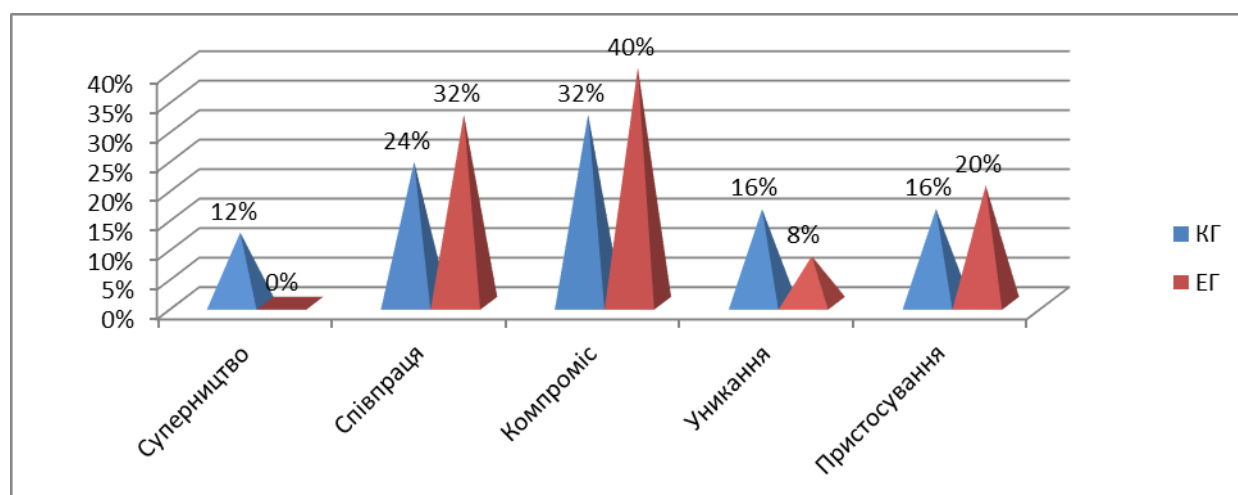

Рис. 2.2.3. Виявлення типових форм поведінки в конфліктній ситуації у досліджених КГ та ЕГ за методикою К. Томаса (в адаптації Н. В. Грішиної)

На четвертому етапі дослідження за допомогою методики «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової досліджували загальний рівень саморегуляції за шкалами: планування, моделювання, програмування,

оцінювання результатів, гнучкості, самостійності. Під час обробки результатів спостерігали наступні показники рівнів саморегуляції поведінки за шкалами методики (див. Табл. 2.2.4).

Таблиця 2.2.4.

Виявлення загального рівня саморегуляції поведінки досліджених КГ та ЕГ за методикою В. Моросанова

Шкали	Рівні саморегуляції поведінки					
	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	КГ, n (%)	ЕГ, n (%)	КГ, n (%)	ЕГ, n (%)	КГ, n (%)	ЕГ, n (%)
Планування	(4 %)	-	(60%)	(52%)	(36 %)	(48%)
Моделювання	(12%)	-	(68%)	(40%)	(20 %)	(60%)
Програмування	(4 %)	(4 %)	(32 %)	(28 %)	(64 %)	(68%)
Оцінювання результатів	(12%)	(12%)	(48%)	(40%)	(40%)	(48%)
Гнучкість	(24 %)	(28 %)	(60%)	(56%)	(16 %)	(16%)
Самостійність	(8 %)	-	(52%)	(40%)	(40%)	(60%)
Загальний рівень саморегуляції	(12%)	(8 %)	(60%)	(60%)	(28%)	(32%)

Зобразимо отримані результати графічно (Рис.2.2.4).

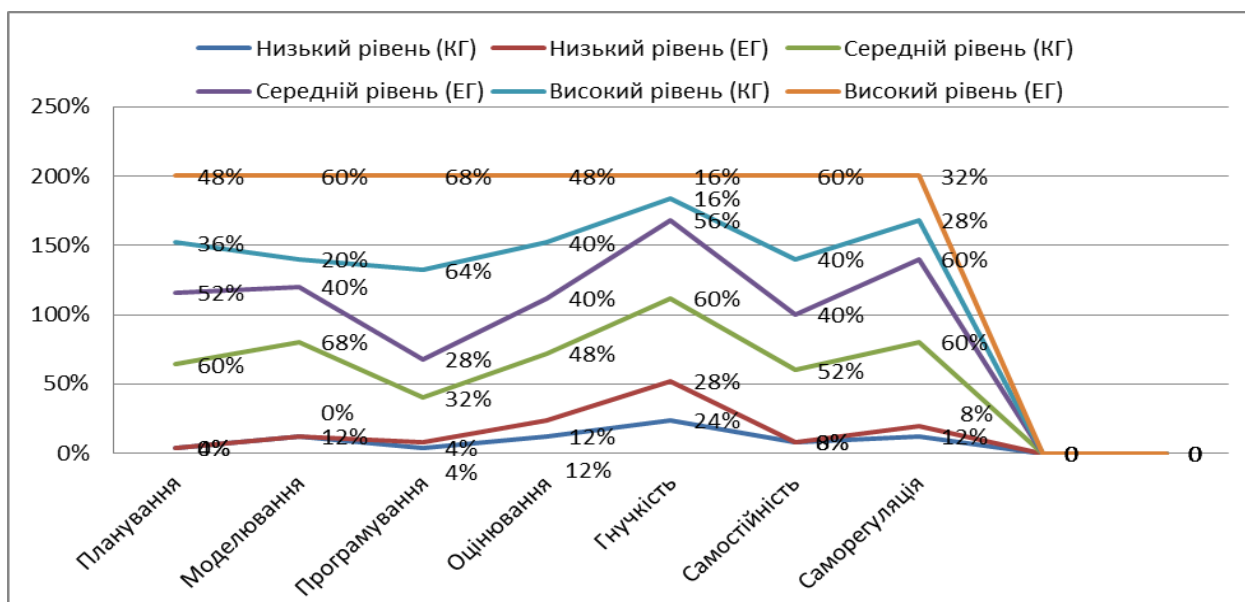

Рис. 2.2.4. Загальні рівні саморегуляції поведінки досліджених КГ та ЕГ за методикою В. І. Моросанової

На п'ятому етапі експериментального дослідження визначали реакції на невдачу і способи виходу з ситуацій респондентів, що перешкоджають діяльності або задоволенню потреб особи за допомогою тесту фрустраційних реакцій С. Розенцвейга.

Визначали тип реакції на фрустрацію досліджених КГ та ЕГ, враховуючи характер поділу фрустрації за спрямованістю реакції: екстрапунітивний тип (звинувачення зовнішньої причини фрустрації, живого чи неживого оточення), інтрапунітивний (звинувачення самого себе, прийняття провини і відповідальності за ситуацію, що виникла, суб'єкт може визнати, що він сам є причиною фрустрації), імпунітивний тип (відсутність звинувачення оточуючих або самого себе).

В результаті проведення психодіагностики отримали наступні результати (див. Табл. 2.2.5):

інтрапунітивна реакція на фрустрацію констатовано у 11 респондентів (44 %) КГ та 13 респондентів (52 %) ЕГ;

екстрапунітивна реакція на фрустрацію констатовано у 5 досліджених (20 %) КГ та 1 дослідженого (4 %) ЕГ;

перевагу імпунітивної реакції на фрустрацію виявлено у 9 осіб (36%) КГ та 11 осіб (44 %) ЕГ.

Таблиця 2.2.5.

Виявлення реакції на фрустрацію досліджених КГ та ЕГ за методикою С. Розенцвейга

Реакція на фрустрацію	КГ	ЕГ
	КГ, (%)	ЕГ, (%)
Інтрапунітивна	44 %	52 %
Екстрапунітивна	20 %	4 %
Імпунітивна	36%	44 %

Зобразимо отримані результати графічно (Рис.2.2.5):

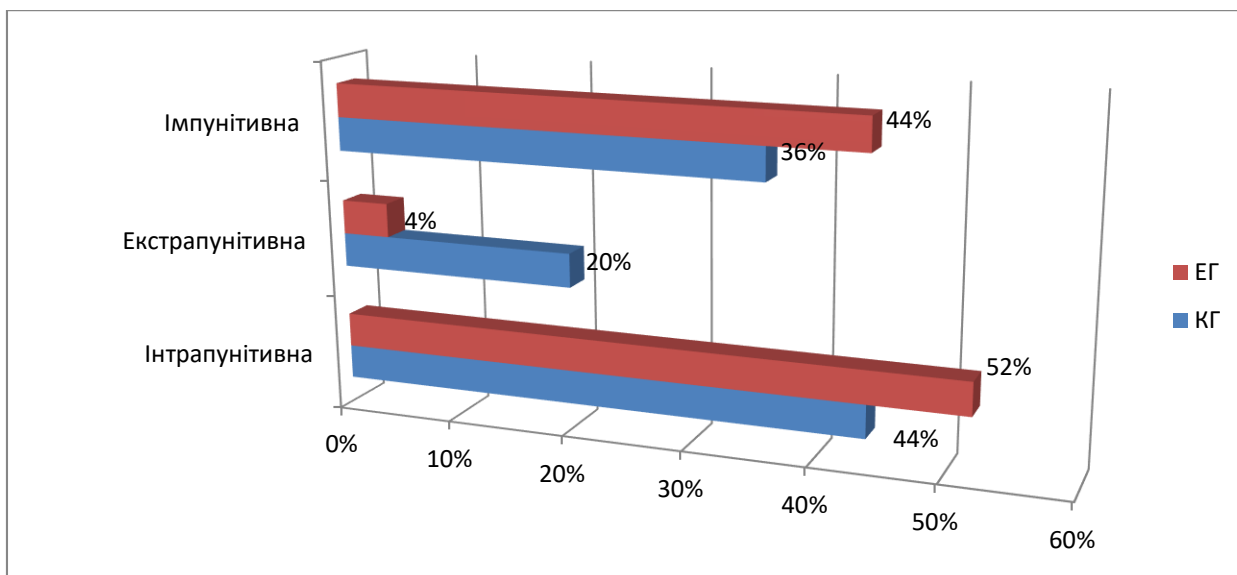

Рис. 2.2.5. Реакція на фрустрацію досліджених КГ та ЕГ за методикою С. Розенцвейга

Як ми бачимо, у групі хореографів переважають фрустраційні реакції, прояв агресії є нормою, дещо завищені почуття образи та провини. Переважають і такі показники як: планування, моделювання та самостійність у хореографів.

2.3. Обробка та аналіз результатів діагностичного експерименту

Знаходження відмінностей між групами респондентів відбувалось за допомогою комп'ютерної програми для статистичної обробки даних SPSS Statistics.

Спочатку був використаний критерій Колмогорова-Смірнова задля визначення типу розподілу: дані, асимптотичне значення яких є більшим за 0,05 відповідають нормальному розподілу даних, а розподіл даних зі значенням менше 0,05 – відрізняється від нормального. Отримані данні в обох групах відповідають нормальному розподілу, тому застосовувався Т-критерій Стюдента для незалежних вибірок.

Отримані дані за критерієм Стюдента показали наявність таких відмінностей:

Таблиця 2.3.6.

Статистичні відмінності між групами респондентів за допомогою t-критерію Стюдента

Агресивність у стосунках			Реакції на фрустрацію			Планування		
Хореографі	Менеджери	Значимість t-критерію	Хореографі	Менеджери	Значимість t-критерію	Хореографі	Менеджери	Значимість t-критерію
27,95	23,25	0,006	9,95	7,10	0,001	5,56	3,10	0,004
Моделювання			Самостійність					
Хореографі	Менеджери	Значимість t-критерію	Хореографі	Менеджери	Значимість t-критерію			
5,25	4,00	0,02	6,30	4,65	0,01			

Інтерпретація отриманих даних: методи математичної статистики свідчать про наявність суттєвих групових відмінностей за шкалами методик.

Шкала "Агресивність у стосунках" показала статистично значущі відмінності між студентами-хореографами та студентами-менеджерами. Це пояснюється тим, що взаємодія хореографів один з одним є безпосередньо емоційно та фізично ближча, співпраця вимагає великої згуртованості, тому виникнення агресивності в стосунках може перевищуватись.

Відмінності за шкалою "Реакції на фрустрацію", показали, що у хореографів переважає імпульсивна та інтрапульсивні реакції на фрустрацію, різниця у значимість 0,004. Це пояснює, що у них переважає схильність збільшувати значимість власних невдач, супроводжується втратою натхнення, та перебування у тривалому стресі. Такі особистості здатні як і самі брати відповідальність за вирішення певної ситуації, так і покласти відповідальність на зовнішні чинники.

Показники шкали "Планування" виявили достовірну різницю значимості у 0,004, це показало нам вищий рівень цієї шкали у хореографів. Можемо зробити висновок, що вони мають індивідуальні особливості висування та утримання своїх цілей. Свої цілі ставлять самостійно та цілеспрямовано їх реалізують. Мають потребу в усвідомленні та значущості своєї діяльності. Це напряду пов'язано з схильністю до сильної волі, самовпевненості, управління своїми емоціями та вчинками, адже неможливо досягати певних планів та цілей без власної самодисципліни та вольових зусиль. Тому у цьому випадку, у даних респондентів є більше шансів на завершення своїх планів, та доведення справ до кінця.

Шкала "Моделювання" показала, що у хореографів значущо вищий показник є в усвідомленні усіх зовнішніх та внутрішніх умов, завдяки цьому такі люди здатні деталізовано продумувати план розвитку та ведення своєї діяльності, аналізувати одержані результати, як у поточній ситуації, так і у перспективному майбутньому, що відповідають цим цілям. Завдяки цьому, такі особистості є реалістами, не покладають надій та сподівань, менше розчаровуються. У них не виникає труднощів з постановкою мети та її реалізації.

За шкалою "Самостійність" також вищі результати, ступінь статистичної значущості на рівні 0,01, тому що, хореографи, як "людина-образ" більш виражають свою індивідуальність, ба більше намагаються її проявити у всіх своїх можливостях. Самостійно планують дії та поведінку, організовують та контролюють хід досягнення певної мети. Хореографи менш залежні від думки

оточуючих, адже, як творчі люди, вони дуже добре знають себе та притримуються своїх принципів. Це дозволяє не втрачати свою індивідуальність, розвивати діяльність у якій ти повністю розкриваєш свій потенціал та досягати великих успіхів у подальшій роботі.

Аналізуючи результати психодіагностики **першого етапу** дослідження за методикою А. Басса та А. Даркі (в адаптації О. К. Осницького) констатовано норму прояву фізичної форми агресії у досліджених КГ (54%) та ЕГ (42,3%).

На відміну від фізичної форми, вербальна форма агресивної поведінки дещо завищена у КГ, середні показники констатовано у менеджерів на рівні 65%. Отриманий показник свідчить про здатність респондентів за деяких обставин удаватися до погроз, лайків, сварок, криків, верещання. У хореографів ЕГ вербальна форма прояву агресії на рівні 55 % та засвідчує норму прояву даної форми агресивної поведінки.

Опосередкована (непряма) форма прояву агресії у досліджених студентів спеціальності менеджмент (КГ) зафіксована на рівні середнього значення 57,2 %, що свідчить про дещо підвищений рівень прояву даної форми. Це говорить про можливість досліджених вдаватися до спрямованих пліток в адресу іншого, прояву ненаправлених, неупорядкованих вибухів люті, жартів, криків, тощо. У студентів спеціальності хореографія (ЕГ) середні показники зафіксовані на рівні 42,7 % та свідчать про норму прояву непрямої агресії.

Негативізм, як одна з форм прояву агресії констатовано на рівні 42,2 % у досліджених КГ та 37 % у досліджених ЕГ, що в обох випадках відповідає нормі. Отримані результати свідчать про відсутність інтересу діяти проти керівництва чи авторитету, проти вимог, правил та законів.

Середні показники роздратування, як однієї з форм прояву агресії констатовані на рівні 54,1% у менеджерів (КГ) та 51 % у хореографів та відповідають нормі прояву даної форми агресивної поведінки в обох групах. Усі респонденти не будуть проявляти різкість, грубість, запальність, схильність до роздратування за умов незначного збудження.

Підозрілість, як форма прояву агресивної поведінки констатовано на рівні середніх значень 54 % у КГ та 59 % у ЕГ. Це говорить про завищені показники даної форми в обох з досліджених груп та говорять про схильність щодо бережного ставлення досліджених обох груп стосовно оточуючих та недовіру, яка слідує з переконання, що оточуючі можуть завдати шкоду.

Образа, як форма прояву агресії зафіксована на рівні 55 % у досліджених КГ та 62 % у досліджених ЕГ, що відповідає нормі у КГ та дещо завищений показник у дослідженій ЕГ. Констатовані результати у ЕГ підтверджують прояв у деяких випадках заздрості та ненависті до оточуючих, що обумовлені відчуттям гніву, невдоволеністю кимось конкретно або всім світом за справжні або уявні страждання.

Середні показники такої форми прояву агресії як відчуття провини (автоагресія) констатовано на рівні 57 % КГ та 58 % ЕГ та є дещо завищеними у обох групах. Отримані результати свідчать про можливі переконання дослідженими самих себе в тому, що вони є поганими людьми, діють негарно: злісно, безсовісно.

На **другому етапі** дослідження, визначаючи, чи достатньо коректна людина до оточення, а також чи легко спілкуватися з нею за допомогою тесту А. Ассінгера. Занадто високий прояв агресивності у стосунках констатовано у 3 осіб (12%) КГ, що свідчить про завищену агресивність, до того ж, досліджені нерідко бувають неврівноваженими та жорстокими до інших. Проявляють спроби власними методами досягти успіху, жертвуючи інтересами оточення. Тому цих досліджених не здивує неприязність співробітників, але за найменшої нагоди вони будуть намагатися їх за це покарати. У респондентів ЕГ, даний рівень агресивності у стосунках не виявлено, що свідчить про відсутність у студентів спеціальності хореограф вище вказаних негативних характеристик.

Помірна агресивність у стосунках констатована у даної категорії досліджених характерна 15 дослідженим (60%) КГ та 12 дослідженим (48%) ЕГ. Дана категорія досліджених досить успішно крокують по життю, мають достатньо честолюбства та самовпевненості.

7 дослідженим КГ та 13 особам ЕГ за результатами тесту властиві занадто миролюбні відносини у стосунках, що підтверджується загальною кількістю підрахованих балів 35 і менше. Дана категорія досліджених характеризується недостатньою впевненістю у власній силі і можливостях. Вибухи агресивності цих респондентів мають швидше руйнівний, аніж конструктивний характер, також характерне занадто сильне пригнічення спалахів агресії.

Аналізуючи результати **третього етапу** дослідження, за методикою К. Томаса (в адаптації Н. В. Грішиної) встановлено, що конкуренція, як домінуюча стратегія поведінки властива 3 особам (12%) КГ, що свідчить про прагнення даної категорії досліджених досягти задоволення власних інтересів на шкоду іншій особі. У досліджених ЕГ перевагу даної шкали не виявлено у жодного з респондентів. Співпрацю, як спосіб регулювання конфліктів діагностували у 6 осіб (24 %) КГ та 8 осіб (32%) ЕГ. Дана категорія досліджених у конфліктній ситуації здатна обирати альтернативу, яка повністю задовольнятиме інтереси обох сторін. Компроміс у конфлікті обрали 8 осіб (32%) КГ та 10 осіб (40%) ЕГ, що свідчить про пошуки компромісу у конфліктній ситуації, вирішення ситуації мирним шляхом.

Уникання, як один із способів регулювання конфлікту констатували у 4 осіб (16%) КГ та 2 осіб (8%) ЕГ. Досліджені характеризуються відсутністю прагнення до кооперації та прагнення до досягнення власних цілей.

Пристосування у конфлікті діагностовано у 4 осіб (16%) КГ та 5 осіб (20%) ЕГ. Дана категорія досліджених здатні жертвувати власними інтересами заради іншої людини.

Також простежили суттєві відмінності у виборі стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях представниками різної статі. Чоловіки віддають перевагу суперництву, на протигагу жінкам, які найчастіше за інші стратегії обирають компроміс. Тому не дивно, що найвищі показники в обох групах зафіксовані на стратегії компроміс. Всі інші стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях, є також представленими, але є відмінності на незначному рівні. Слід відмітити, що у ЕГ стратегія конкуренція не обираласязовсім.

Аналізуючи рівні саморегуляції поведінки на **четвертому етапі** дослідження за шкалами методики В. І. Моросанової встановили низький рівень саморегуляції поведінки за шкалою «Планування» у 1 особи (4%) КГ, у дослідженої особи схильність до планування розвинена слабо, цілі схильні до частої зміни, поставлена мета рідко буває досягнута. Такі люди вважають за краще не замислюватися про своє майбутнє. У ЕГ низький рівень за даною шкалою не виявлений. Середній рівень за цією ж шкалою констатовано у 15 осіб (60%) КГ та 13 осіб (52%) ЕГ. Високий рівень за шкалою виявлено у 9 осіб (36%) КГ та 12 осіб (48%) ЕГ, що вказує на усвідомлення у меті та її стратегічному плануванні плануванні, є реалістичними, деталізованими, і стійкими.

За шкалою «Моделювання» низький рівень саморегуляції поведінки констатовано у 3 осіб (12%) КГ, що свідчить про слабку сформованість процесів моделювання, в результаті спостерігається неадекватна оцінка зовнішніх обставин та внутрішніх умов, що проявляється у фантазуванні, різких змін відношення до ситуації, її розвитку та наслідків. У таких людей часто виникають труднощі у визначенні мети та її досягнення, вони не завжди помічають зміни ситуації, що також часто призводить до невдач. У досліджених ЕГ за даною шкалою низький рівень саморегуляції не виявлений. Середній рівень констатовано у 17 досліджених (68%) КГ та 10 осіб (40 %) ЕГ. Високий рівень за шкалою констатовано у 5 осіб (20%) КГ та 15 осіб (60%) ЕГ, що свідчить про здатність виділяти важливі умови для досягнення цілей, як окремій ситуації, так і в перспективному майбутньому, що проявляється у стратегічних планах та діях.

Низький рівень за шкалою «Програмування» констатовано у 1 особи (4%) КГ та 1 особи (4%) ЕГ, що свідчить про невміння і небажання людини продумувати послідовність своїх дій. Ці студенти вважають, що необхідно діяти імпульсивно, не продумують свої дії самостійно часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів і при цьому не вносять змін, діють шляхом проб і помилок. Середній рівень констатовано у 8 осіб (32 %) КГ та 7

осіб (28 %) ЕГ. Високі показники за шкалою характерні 16 дослідженим (64%) КГ та 17 дослідженим (68%) ЕГ, що говорить про потреби особистості продумувати свої дії і поведінку для досягнення певних цілей. Самостійно розробляють стратегію для досягнення, дуже гнучкі в нових обставинах і стійкі у непередбачуваних ситуаціях. У разі невдоволення результатами намагаються аналізувати та корегувати свої дії корекція до моменту отримання прийняттого для них результату.

За шкалою «Оцінювання» найнижчі результати зафіксовані у 3 осіб (12%) КГ та 3 осіб (12%) ЕГ, дані респонденти не здатні помічати свої помилки та не критикують себе та власні вчинки. Суб'єктивні критерії успішності недостатньо стійкі, що веде до різкого погіршення якості результатів при збільшенні обсягу роботи, погіршенні стану або виникненні зовнішніх труднощів. Середні показники за шкалою зафіксовані на рівні 12 осіб (48%) КГ та 10 осіб (40%) ЕГ. Високі показники за відповідною шкалою констатовано у 10 осіб (40%) КГ та 12 осіб (48%) ЕГ, що свідчить про розвиненість і адекватність самооцінки досліджених, сформованість стійкості суб'єктивних критеріїв оцінки результатів. Досліджені здатні адекватно реагувати та оцінювати самі факти неприйнятних для них отриманих результатів, і аналізувати причини, що призвели до цього.

За шкалою «Гнучкість» низькі показники зафіксовані у 6 осіб (24%) КГ та 7 осіб (28%) ЕГ, дані досліджені в динамічній обстановці почувають себе невпевнено, важко звикають до змін у житті. Не здатні адекватно реагувати на ситуацію, своєчасно планувати свою діяльність і поведінку, нестратегічні, не можуть визначити умови та оцінити неузгодженість отриманих результатів, аби внести певні корекції. В результаті виникають невдачі у виконанні діяльності. Середні показники констатовано у 15 досліджених (60%) КГ та 14 досліджених (56%). Високі показники за шкалою констатували у 4 осіб (16 %) КГ та 4 осіб (16%) ЕГ, ці випробувані демонструють пластичність усіх регуляторних процесів. При виникненні непередбачених обставин такі люди легко перебудовують свої плани та вчинки, швидко оцінюють зміни ситуацій та

значущих умов, і одразу змінюють програму своєї дії. При виникненні невдач оцінюють сам факт і вносять певні корегування. Успішно вирішувати поставлену задачу в ситуації ризику.

За шкалою «Самостійність» низький рівень констатовано у 2 респондентів (8%) КГ. Дана категорія досліджених залежні від оцінок оточуючих. Свої плани розробляють несамостійно, часто є під впливом чужих порад. При відсутності сторонньої допомоги у них виникають певні проблеми та гальмування подальших дій. Низький рівень за шкалою у ЕГ не констатовано. Середній рівень констатували у 13 осіб (52%) КГ та 10 осіб (40%) ЕГ. Високий рівень за шкалою діагностували у 10 осіб (40%) КГ та 15 осіб (60%) ЕГ, що свідчить про здатність людини самостійно планувати діяльність і поведінку, організувати роботу, досягати цілей, стратегічним шляхом, контролювати хід її виконання, аналізувати і оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності.

Аналізуючи результати за шкалою «Загальний рівень саморегуляції» низький рівень констатували у 3 досліджених (12%) КГ та 2 досліджених (8 %) ЕГ, несформована потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки у досліджених, такі люди більш залежні від ситуації і думки інших людей. Занижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, в порівнянні з піддослідними з високим рівнем регуляції - ЕГ. Середній рівень за шкалою констатований у 15 осіб (60%) КГ та 15 осіб (60%) ЕГ. Високий рівень за шкалою констатували у 7 осіб (28%) КГ та 8 осіб (32%)ЕГ. Випробовувані з високими показниками загального рівня саморегуляції самостійні, адекватно реагують на зміни, усвідомлюють свої цілі та шляхи їх виконання. Мотивовані і здатні формувати стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати перешкоди на шляху досягнення мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої регуляції, тим легше людина опановує нові види активності, впевненіше почуває себе в незнайомих ситуаціях, тим стабільніше його успіхи в звичних видах діяльності.

Аналізуючи результати **п'ятого етапу** дослідження встановили, що серед респондентів вираженими є всі типи реакцій на фрустрацію. Проте, найбільш вираженою є інтрапунітивна реакція, яка діагностована у 44% досліджених КГ та 52% досліджених ЕГ. Дана реакція на фрустрацію направлена сама на себе, і виникає тоді, коли суб'єкт може визнати, що він сам є причиною фрустрації, і взяти на себе цю відповідальність. Фрустраційна реакція не підлягає осудженню і отримана реакція сприймається як благоприємна для себе. Завищений показник інтрапунітивної реакції вказує на надмірну самокритичність або невпевненість досліджуваних, занижена самоповага. Екстрапунітивну реакцію на фрустрацію констатовано у 20% досліджених КГ та 4% досліджених ЕГ. В цьому випадку осуджується зовнішня причина фрустрації, підкреслюється ступінь фрустраційної ситуації, іноді вирішення ситуації потребується від третьої особи. Перевагу імпунітивної реакції на фрустрацію виявлено у 36% респондентів КГ та 44% респондентів ЕГ. Імпунітивна реакція на фрустрацію розглядається як відсутність звинувачення самого себе та оточуючих. Отримані результати вказують на відносно високі показники екстрапунітивної та імпуітивної реакції на фрустрацію, що може повпливати на особливості міжособистісних відносин, стати причиною появи труднощів під час спілкування.

Висновок до розділу 2

Експериментальне дослідження проведено на базі вищого навчального закладу і тривало протягом трьох календарних місяців. Вибірка сформована з двох груп: КГ - у кількості 25 осіб (15 респондентів жіночої статі та 10 - чоловічої), студенти заочної форми навчання спеціальності менеджмент, з досвідом роботи у відповідній сфері діяльності; ЕГ - у відповідній кількості 25 осіб (15 респондентів жіночої статі і 10 - чоловічої), студенти заочної форми навчання спеціальності хореограф, з досвідом роботи у відповідній сфері діяльності не менше 2 років.

Вдало підібраний психодіагностичний інструментарій та сформульовані умови та завдання проведення експерименту допомогли виявити дані результати. Для визначення особливостей складових агресивної поведінки досліджених обрали наступні методиками: визначення рівня агресивності за методикою А. Басса та А. Даркі (адаптація О.К. Осницького); діагностика за методикою А. Ассінгера (оцінювання агресивності у стосунках); діагностування схильності особи до конфліктної поведінки за методикою К.Томаса (адаптація Н.В. Грішиної); опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В.І. Моросанової; тест фрустраційних реакцій С. Розенцвейга.

Експериментальне дослідження проводилося у п'ять етапів.

Під час першого етапу експериментального дослідження виявляли найважливіші показники та форми агресивної поведінки особистості за методикою А. Басса та А. Даркі (в адаптації О.К. Осницького). Встановлено, що за такими формами агресії, як фізична, вербальна, непрямая, негативізм – у досліджених студентів спеціальності хореограф (ЕГ) показники дещо нижчі у порівнянні з показниками досліджених спеціальності менеджмент (КГ). За формами прояву підозрілість, образа, відчуття провини навпаки показники дещо вищі у досліджених студентів спеціальності хореограф (ЕГ).

На другому етапі дослідження, діагностуючи агресивність у стосунках за методикою А. Ассінгера спостерігали наступні показники прояву агресивності у стосунках. 52 % ЕГ, досліджені спеціальності хореограф, виявилися занадто

миролюбними, у досліджених КГ, спеціальності менеджмент, переважають показники помірної агресивності, що зафіксовані у 60 % досліджених групи.

Третій етап експерименту присвятили визначенню типових форм поведінки в конфліктній ситуації за методикою К. Томаса (в адаптації Н. В. Грішиної). Отримані результати характеризують дещо вищі показники за такими формами прояву агресії як суперництво та уникання у досліджених спеціальності менеджмент (КГ). У досліджених спеціальності хореограф (ЕГ) переважають показники за такими формами прояву агресії: співпраця, компроміс, переконання.

На четвертому етапі психодіагностичного експерименту за допомогою методики «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової досліджували загальний рівень саморегуляції поведінки. У досліджених спеціальності хореограф (ЕГ) високий рівень саморегуляції поведінки простежується за шкалами: Моделювання, Програмування, Оцінювання результатів, Самостійність. Перевага середнього рівня саморегуляції констатована за шкалами: Планування, Гнучкість, Загальний рівень саморегуляції. Низький рівень саморегуляції під час конфлікту у досліджених спеціальності хореограф не простежується. У досліджених студентів спеціальності менеджмент (КГ) високий рівень саморегуляції поведінки простежується лише за шкалою Програмування, перевагу всіх інших шкал означено на середньому рівні у досліджених КГ.

Під час п'ятого етапу експериментального дослідження визначили тип реакції на фрустрацію з допомогою тесту фрустраційних реакцій С. Розенцвейга. Дослідили, що імпульсивна та інтрапульсивна реакція на фрустрацію краще розвинена у досліджених спеціальності хореограф (ЕГ), екстрапульсивна реакція на фрустрацію у більшій мірі розвинена у досліджених спеціальності менеджмент (КГ).

Отже, ми виявили, що більша відмінність хореографів від менеджерів проявляється за такими показниками, як: "Агресивність", "Реакція на фрустрацію", "Планування" та "Моделювання". Схильність до агресивності у

стосунках, пояснюється фізичною та емоційною співпрацею між цими особистостям, що має більші шанси на суперечки. Хореографи схильні до самокритичності, чутливі до власних невдач та помилок, можуть перебувати у внутрішньому конфлікті, що часто призводить до фрустрації. Проте, показники планування додають цим особистостям потребу в усвідомленні значущості своєї праці, особливістю є усвідомлення їх діяльності та подальшого ефективного планування. Це порявляється за допомогою сили волі, твердості характеру, самодисципліни. З цього випливає, що такі особистості більш самостійні на відміну від менеджерів, здатні до контролю себе та своїх вчинків, особистісного самоаналізу та усунення перешкод на шляху до цілей. Самостійність проявляється у покладанні лише на свої сили, що змушує їх у своїй діяльності показово доводити свій талант та індивідуальність.

ВИСНОВКИ

Поширення розвитку агресивності серед студентів є актуально на сьогоднішній день, тому мета даної роботи - це дослідження особливостей агресивної поведінки творчих особистостей. Метою є вивчення агресивної поведінки студентів творчої професії, визначення типів прояву агресивності, на прикладі порівняння рівня агресивності студентів хореографічного факультету та студентів спеціальності менеджмент.

Висновки зроблені на основні поставлених нами завдань дослідження.

1. Проблемою структури особистості є агресія та агресивність. У свою чергу, агресивність є вродженою ознакою особистості та рисою характеру, що проявляється у негативному ставленні до себе та оточуючого світу. Натомість, агресія - це сама поведінка людини, яка направлена на заподіяння шкоди чомусь або комусь. Агресія має два аспекти: внутрішньо-мотиваційний та зовнішньо-поведінковий; види: первинна та вторинна агресія. Первинна - як природня реакція людини на загрозу, вторинна - як спосіб впоратись з первинною емоцією, яку не в силах пережити. Агресія тісно пов'язана із станом фрустрації та проекцією. Як захисний механізм, агресивність спрямована на мінімізацію негативних переживань особистості, що пов'язані з травматичними подіями і конфліктами, які становлять загрозу, і вона намагається якось скинути негативні емоції і пристосуватися до навколишніх умов.

2. Причини агресивності творчих людей загалом можуть починатися з дитинства, коли їхні базові потреби були незадоволені, а також як приклад поведінки оточуючих. Творчі люди є тонкими натурами, емоційні з індивідуальним поглядом на життя. Виявлено, що творчі люди проявляють агресивність на основі свого психічного стану, розладів або хронічних хвороб. Особистості, які схильні до невротизму, набагато яскравіше проявляють агресивність у своїй діяльності.

3. Вдало підібрали психодіагностичний інструментарій, методики та умови проведення експерименту, що допомогло виявити результати дослідження дипломної роботи.

4. Було відібрано вибірку для порівняння прояву агресивності студентів спеціальності хореографія. Для порівняння обрали вибірку студентів спеціальності менеджмент. На основі спостереження та вивчення поведінки даної вибірки сформувався гіпотеза дослідження: студенти спеціальності хореограф (експериментальна вибірка) мають більш низький рівень прояву агресивності ніж контрольна вибірка спеціальності менеджмент.

5. Результати дослідження підтвердили початкову гіпотезу про підвищений рівень агресивності за більшості показників є у особистостей спеціальності менеджмент, а агресивність у хореографів, за деякими показниками перевищує, проте у загальному є нормою. Можливо це пов'язано з тим, що професія менеджмент є більш управлінською діяльністю, що потребує вирішення складних завдань на підприємстві та має багато вимог до успішного ведення такої діяльності, тому більшість студентів менеджменту демонстрували рівень агресивності вищий ніж у хореографів.

6. За результатами дослідження, можемо зробити наступні висновки: було обрано експериментальну вибірку - це студенти спеціальності хореографія для дослідження їх прояву агресивності у процесі навчання або роботи. Ця спеціальність є творчою і спортивною водночас, і тому у студентів може проявлятися фізіологічне та психологічне збудження майже одночасно, і має причини для зростання агресії серед учасників. Але у порівнянні з студентами спеціальності менеджмент, ми виявили що у хореографів прояв агресивної поведінки є нижчим. Можна допустити, що у спортивній діяльності хореографів один з необхідних компонентів входить агресія, і стає можливими швидше за все тому, що ворожість постійно роздувається і стає більш доступною, але дослідження показало, що студенти-хореографи схильні більше до образи, як прояву агресії, заздрощів, що обумовлюється почуттям гніву, невдоволеністю собою як індивідуальною особистістю, так і тим, що навколо.

Хореограф - це людина-образ, у порівнянні зі об'єктивними стратегами студентів менеджменту. У них не виявилось таких характеристик, як жорстокість, неврівноваженість, а досить навпаки - прояв сильної волі та

твердого характеру. Позначено, що студенти-хореографи схильні до самовпевненості та постійного прагнення до успіху. Більшість, викоремились ознаками вибухової агресивності, але це несе швидше руйнівний, аніж конструктивний характер.

Суттєві відмінності цих особистостей показали перевагу прояву агресивної поведінки у стосунках, схильності до фрустрації, більшої самостійності та моделювання, на відміну від респондентів спеціальності менеджмент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астремська І. В., Жайворонок Ю. Г. Теоретичні аспекти проблеми дослідження агресивної поведінки особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 111–115.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб: Питер, 2001. — 352 с: ил. — (Серия «Мастера психологии»).
3. Дроздов О.Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 / О.Ю. Дроздов. — К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2003. — 20 с.
4. Зубань Г. О. Феномен агресії як засіб ідентифікації людини в сучасному просторі. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 216. С. 121-124.
5. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»): ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ГРУППА «ПРОГРЕСС», 1963. 61 с.
6. Кіршбаум Е. І. Психологічний захист. М.: Сенс, 2000. 182 с.
7. Клименко В. В. К49 Психологія спорту: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2006. — 432 с.: іл. — Бібліогр.: С. 423–424.
8. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер.: Соціологія. 2010. Т. 146, Вип. 133. С. 50–54.
9. Качмар О. В. Агресія як соціальний феномен. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 125. С. 197-205.
10. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. К: видання— Київ, 2020. — 132с.
11. Мазоха І С. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень феномена агресії та агресивності. *Наука і освіта*. 2011. № 1. С. 59–61.

12. Мазоха І. С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. *Наука і освіта*. 2016. №9. С. 99–104.
13. Налчаджян А. А. Агрессивность человека. Санкт-Петербург: Питер, 2007. 736 с
14. Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. ред. В.С. Пазенок. – К.: КУТЕП, 2014. – Випуск 18. – 393с
15. Підлісний Ю. А. Ситуаційні фактори агресивної поведінки військовослужбовців. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2009. Т. X. Вип. 15. С. 397–406.
16. Савіна Н. М. Петров О.І. Агресія у студентському середовищі: Професійна освіта у сучасному світі. 2018. Т. 8, № 2. С. 1912-1918
17. Самойлов А. М. Агресивність як форма девіантної поведінки підлітків. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 39(4). С. 177–183.
18. См.: Buss A.H. Aggression pays. In: “The control of aggression and violence”, Ed. By J. L. Singer. New York, Academic Press, 1971; Bandura A. Aggression: A social learning analysis. Englewood Cliffs (N.J.): Prentice – Hall, 1973
19. Стрес і людина: медико-психологічна допомога при стресових розладах: метод. посіб. / за ред. І. Я. Пінчук, К. Д. Бабова, А. І. Гоженка. К.: ТОВ “Вид. дім “Калита”, 2014. 92 с.
20. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія] / Сергій Михайлович Томчук, Михайло Іванович Томчук. – Вінниця: КВНЗ «ВАНУ», 2018. – 200 с
21. Трофимчук В. В. Теоретичний аналіз феномену "агресивність особистості" /В. В. Трофимчук // Проблеми сучасної психології. - 2018. – Вип. 1. - С. 184-188.

22. Ульянова Т. Ю. Асертивні тенденції конфліктності. Наука і освіта. 2015. №.10. С. 200–206.
23. Федух І.С. Психологічні особливості проявів агресивності в ранньому юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» /С. Федух. К., 2007. 21 с.
24. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності /е. Фромм. - М.: Прогрес, 1994. - 327 с.
25. Фрейд А. Психологія Я і захисні механізми. Пер з англ. М.: Педагогіка, 1993 144 с.
26. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / О. Л. Христук. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 192 с.
27. https://stud.com.ua/82700/psihologiya/opituvalnik_bassa_darki

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник до методики вивчення схильності особи до агресивної поведінки А. Басса та А. Даркі

Інструкція. Уважно прочитайте кожне висловлювання. Якщо воно підходить вам, поставте поруч знак «+», якщо не підходить, то «-».

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчутти.
8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидуватися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.
19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим.
20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.

21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять.
23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на брутальні жарти.
27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх ставили на місце.
34. Я ніколи не буваю похмурим від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги.
37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються.
39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось.
49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву.

50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей робити приємне мені.
53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводить ся зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але зараз я не вірю в це.
60. Я лаюся тільки через злість.
61. Коли я роблю щось неправильно, то відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав мені слід використати фізичну силу, я вдаюся до неї.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що грюкаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, що хотіли б мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на це заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити чи скривдити мене.
71. Я часто тільки вдаюся до погроз, але не збираюся їх реалізувати.
72. Останнім часом я став занудою.
73. Під час суперечки я часто підвищую голос.

74. Здебільшого я намагаюся приховувати своє негативне ставлення до людей.

75. Я ліпше поступлюся своїми принципами, ніж сперечатимусь.

6. ПІДОЗРЛИВІСТЬ (K=11):
6+, 14+, 22+, 30+, 38+, 45+, 52+, 59+, 65-, 70-.

7. ОБРАЗА (K=13):
5+, 13+, 21+, 29+, 37+, 44+, 51+, 58+.

8. ВІДЧУТТЯ ПРОВИНИ (K=11):
8+, 16+, 24+, 32+, 40+, 47+, 54+, 61+, 7+.

Номери питань зі знаком "-" потребують і реєстрації відповіді з протилежним знаком: якщо була відповідь "ТАК", то ми його реєструємо як відповідь "НІ", якщо була відповідь "НІ", реєструємо як відповідь "ТАК".

КЛЮЧ 2 з бланком для аналізу результатів

	1	3	5	4	7	6	2	8
1+		2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
9-		10+	11-	12+	13+	14+	15+	16+
17-		18+	19+	20+	21+	22+	23+	24+
25+		26-	27+	28+	29+	30+	31+	32+
33+		34+	35-	36-	37+	38+	39-	40+
41+		42+	43+		44+	45+	46+	47+
48+		49-	50+		51+	52+	53+	54+
55+		56+	57+		58+	59+	60+	61+
62+		63+	64+			65-	66-	67+
68+			69-			70-	71+	
			72+				73+	
							74-	
							75-	
	11	13	9	20	13	11	8	

Додаток Б

Опитувальник до методики оцінювання агресивності у стосунках А.

Ассінгера

Необхідно підкреслити відповідь:

1. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?

1) Завжди.

2) Іноколи.

3) Ніколи.

2. Як Ви поведетесь у критичній ситуації?

1) Переживаєте внутрішнє кипіння.

2) Зберігаєте спокій.

3) Втрачаєте самоконтроль.

3. Яким Вас вважають колеги?

1) Самовпевненим та заздрисним.

2) Дружелюбним.

3) Спокійним і незаздрисним.

4. Як Ви відреагуєте, якщо Вам запропонують відповідальну посаду?

1) Приймете її з деякими побоюваннями.

2) Погодитесь без коливань.

3) Відмовитесь від неї заради особистого спокою.

5. Як Ви будете поводитись, якщо хтось із колег без дозволу візьме Вашого столу папір?

1) Отримає від Вас «на горіхи».

2) Змусите повернути.

3) Запитаєте, чи не потрібно йому ще що-небудь.

6. Якими словами Ви привітаєте чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернувся з роботи пізніше, ніж звичайно?

1) «Що це тебе так затримало?».

2) «Де ти стирчиш допізна?».

3) «Я вже почав (почала) хвилюватися».

7. Як Ви поведетесь за кермом автомобіля?

1) Чи намагаєтесь обігнати машину, яка «показала Вам хвіст»?

2) Вам байдуже, скільки машин Вас обігнали.

3) Помчитесь з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав Вас.

8. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?

1) Збалансованими.

2) Легковажними.

3) Досить категоричними.

9. Яких заходів Ви вживаєте, якщо не все вдається?

1) Намагаєтесь перекласти вину на іншого.

2) Примиряєтесь.

3) Стаєте надалі обережнішим.

10. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розпущеності серед сучасної молоді?

- 1) «Час уже заборонити їм такі розваги».
- 2) «Потрібно створити для них можливість організовано і культурно відпочивати».
- 3) «І чого ми стільки з ними клопочемось?».

11. Що Ви відчуваєте, якщо посаду, яку Ви хотіли обійняти, посів інший?

- 1) «І навіщо я на це нерви витрачав?»
- 2) «Напевне, його фізіономія шефу приємніша».
- 3) «Можливо, в мене це вийде наступного разу».

12. Як Ви переглядаєте страшний фільм?

- 1) Боїтесь.
- 2) Нудитесь.
- 3) Отримуєте справжнє задоволення.

13. Якщо через дорожню пробку Ви запізнитесь на важливу нараду, Ви:

- 1) Будете нервувати під час засідання.
- 2) Спробуєте викликати поблажливість партнерів.
- 3) Засмутитесь.

14. Як Ви ставитесь до своїх спортивних успіхів?

- 1) Обов'язково намагаєтесь виграти.
- 2) Цінуєте задоволення відчутти себе знову молодим.
- 3) Дуже сердитесь, якщо не щастить.

15. Як Ви вчините, якщо Вас погано обслуговували в ресторані?

- 1) Стерпите, уникаючи скандалу.
- 2) Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження.
- 3) Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.

16. Як Ви будете поводитись, якщо Вашу дитину образили в школі?

- 1) Поговорите із вчителем.
- 2) Влаштуєте скандал батькам «малолітнього злочинця».
- 3) Порадити дитині дати відсіч.

17. Яка, на Вашу думку, Ви людина?

- 1) Середня.
- 2) Самовпевнена.
- 3) Пробивна.

18. Що Ви відповісте підлеглому, з яким зіткнулись у дверях установи, якщо він почав просити вибачення?

- 1) «Вибачте, це моя провина».
- 2) «Нічого, пусте».
- 3) «А уважнішим Ви бути не можете?!».

19. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?

- 1) «Коли ж нарешті будуть вжиті конкретні заходи?!».
- 2) «Потрібно запровадити тілесні покарання».
- 3) «Неможна все звалювати на молодь, винні й вихователі!».

20. Уявіть, що Вам доведеться заново народитись, але вже твариною. Яку тварину Ви оберете?

- 1) Тигра чи леопарда.
- 2) Домашню кішку.
- 3) Ведмедя.

Додаток В

Типова картка діагностики схильності особи до конфліктної поведінки

К. Томаса

А. Іноді я надаю можливість іншим особам брати на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

Б. Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.

А. Намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Намагаюся владнати справу з урахуванням інтересів іншої людини та моїх власних.

А. Зазвичай я наполегливо прагну досягти свого.

Б. Намагаюся заспокоїти іншого учасника конфлікту та головним чином зберегти наші стосунки.

А. Намагаюся знайти компромісне рішення.

Б. Іноді я поступаюся власними інтересами заради інтересів іншої людини.

А. Залагоджуючи спірну ситуацію, я увесь час намагаюся знайти підтримку іншої людини.

Б. Намагаюся зробити все, щоб уникнути зайвої напруженості.

А. Намагаюсь уникнути появи неприємностей для себе.

Б. Намагаюся досягти свого.

А. Намагаюся відкласти рішення спірного питання з тим, щоб з часом розв'язати його остаточно.

Б. Вважаю можливим в чомусь поступитися, щоб досягти іншого.

А. Зазвичай я настирливо прагну досягти свого.

Б. Спершу намагаюся чітко визначити, в чому полягають усі спірні питання та якими є інтереси.

А. Вважаю, що не завжди варто хвилюватися через розбіжності, що виникають.

Б. Роблю зусилля, щоб досягти свого.

А. Твердо прагну досягти свого.

Б. Намагаюся знайти компромісне рішення.

А. Спершу намагаюся чітко визначити те, в чому полягають усі порушені питання та інтереси.

Б. Намагаюся заспокоїти іншу людину та передовсім зберегти наші стосунки.

А. Дуже часто уникаю займати позицію, що може викликати суперечки.

Б. Надаю можливість іншій людині залишитися якоюсь мірою при власній думці, якщо він/вона також іде мені назустріч.

А. Пропоную середню позицію.

Б. Наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.

А. Повідомляю іншій людині свою точку зору та питаю про її погляди.

Б. Намагаюся показати іншій людині логіку та переваги моїх поглядів.

А. Намагаюся заспокоїти іншу людину та передовсім зберегти наші стосунки.

Б. Намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруження.

А. Намагаюся не зачепити почуття іншої людини.

Б. Намагаюся переконати іншу людину в перевагах моєї позиції.

А. Зазвичай настирливо намагаюся досягти свого.

Б. Намагаюся зробити все, щоб уникнути зайвої напруженості.

А. Якщо це зробить іншу людину щасливою, я дам їй можливість самій обстояти своє.

Б. Даю можливість іншій людині в чомусь залишитися при своїй думці, якщо вона також іде мені назустріч.

А. Насамперед намагаюся чітко визначити, в чому полягають всі інтереси іншої людини та спірні питання.

Б. Намагаюся відкласти вирішення спірного питання, щоб з часом розв'язати його остаточно.

А. Намагаюся якнайшвидше перебороти наші розбіжності.

Б. Намагаюся знайти сполучення максимальної рівноваги користі та втрат для нас обох.

А. Коли я веду переговори, то намагаюся бути уважним до бажань іншого (іншої).

Б. Завжди схиляюсь до прямого обговорення проблеми.

А. Намагаюся знайти середню позицію між моєю точкою зору та точкою зору іншої людини.

Б. Обстоюю свої бажання.

А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

Б. Іноді надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

А. Якщо позиція іншої людини здається їй дуже важливою, я намагатимуся піти назустріч її бажанням.

Б. Намагаюся переконати іншу людину дійти компромісу.

А. Намагаюся показати іншій людині логіку та перевагу моїх поглядів.

Б. Ведучи переговори, намагаюся бути уважним до бажань іншої людини.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

А. Дуже часто уникаю займати позицію, що може викликати суперечки.

Б. Якщо це зробить іншу людиною щасливою, я надам їй можливість обстояти своє.

А. Зазвичай настирливо намагаюсь досягти свого.

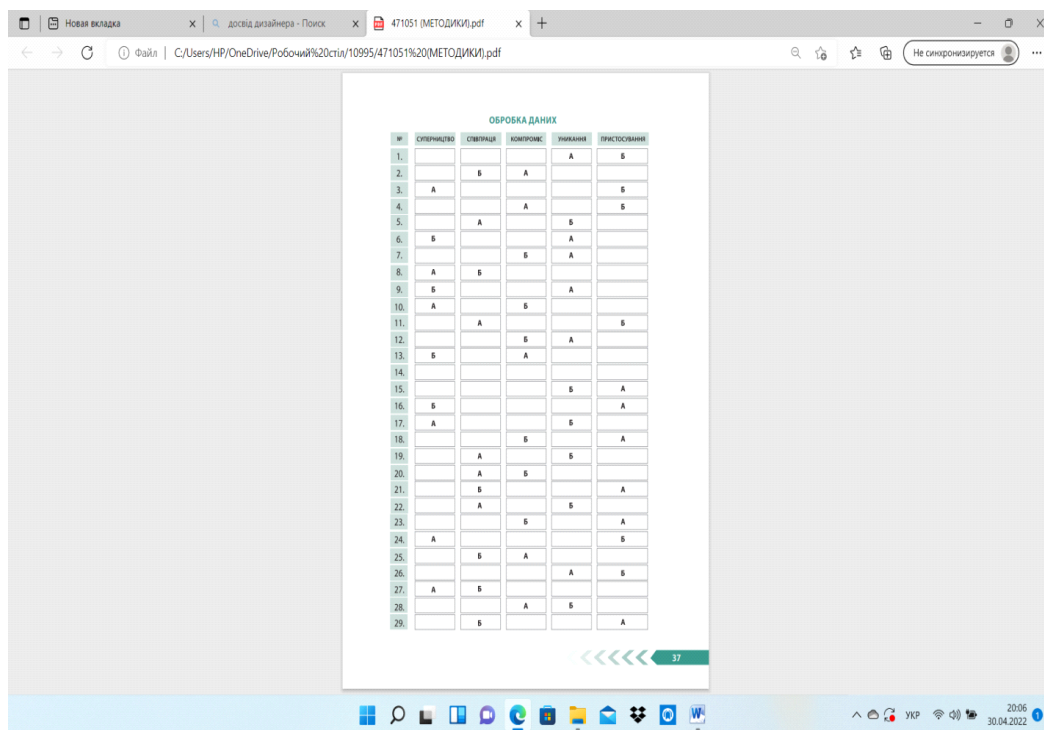
Б. Вирішуючи ситуацію, зазвичай намагаюся знайти підтримку іншої людини.

А. Я пропоную середню позицію.

Б. Вважаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

А. Намагаюся не зачепити почуттів іншої людини.

Б. Завжди займаю таку позицію у спірному питанні, щоб ми разом з іншою зацікавленою особою могли досягти успіху.

Додаток Г

Опитувальник методики «Стиль саморегуляції поведінки»

В. І. Моросанової

1. Свої плани на майбутнє люблю розробляти в найменших деталях.
2. Люблю всякі пригоди, можу йти на ризик
3. Намагаюся завжди приходити вчасно, але тим не менш часто запізнююся.
4. Дотримуюся девізу: «Выслушай совет, но сделай по-своему».
5. Часто покладаюся на свої здібності орієнтуватися по ходу справи і не прагну задалегідь уявити послідовність своїх дій.
6. Оточуючі відзначають, що я недостатньо критичний до себе і своїх дій, але сам я це не завжди помічаю.
7. Напередодні контрольних або іспитів у мене зазвичай з'являлося відчуття, що мені не вистачило 1-2 днів для підготовки.

8. Щоб відчувати себе впевнено, необхідно знати, що чекає на тебе завтра.
9. Мені важко себе змусити щось переробляти, навіть якщо якість зробленого мене не влаштовує.
10. Не завжди помічаю свої помилки, частіше це роблять оточуючі мене люди.
11. Перехід на нову систему роботи не завдає мені особливих незручностей.
12. Мені важко відмовитися від прийнятого рішення навіть під впливом близьких мені людей.
13. Я не відношу себе до людей, життєвим принципом яких є «Сім разів відміряй, один раз відріж».
14. Ненавиджу, коли мене опікують і за мене щось вирішують.
15. Не люблю багато роздумувати про своє майбутнє.
16. У новому одязі часто відчуваю себе ніяково.
17. Завжди заздалегідь планую свої витрати, не люблю робити незапланованих покупок.
18. Уникаю ризику, погано справляюся з несподіваними ситуаціями.
19. Моє ставлення до майбутнього часто змінюється: то будую «райдужні» плани, то майбутнє здається мені «похмуриим».
20. Завжди намагаюся продумати способи досягнення мети, перш ніж почну діяти.
21. Віддаю перевагу зберігати незалежність навіть від близьких мені людей.
22. Мої плани на майбутнє зазвичай реалістичні, і я не люблю їх змінювати.
23. У перші дні відпустки (канікул) при зміні способу життя завжди з'являється почуття дискомфорту.
24. При великому обсязі роботи неминуче страждає якість результатів.
25. Люблю зміни в житті, зміну обстановки і способу життя.

26. Не завжди вчасно помічаю зміни обставин і через це терплю невдачі.
27. Буває, що наполягаю на своєму, навіть коли не впевнений у своїй правоті.
28. Люблю дотримуватися заздалегідь наміченого на день плану.
29. Перш ніж з'ясувати стосунки, намагаюся уявити собі різні способи подолання конфлікту.
30. У разі невдачі завжди шукаю, що ж було зроблено неправильно.
31. Не люблю посвячувати кого-небудь в свої плани, рідко дотримуюся чужих порад.
32. Вважаю розумним принцип: спочатку треба вплутатися в бій, а потім шукати кошти для перемоги.
33. Люблю помріяти про майбутнє, але це скоріше фантазії, ніж реальність.
34. Намагаюся завжди враховувати думку товаришів про себе та свою роботу.
35. Якщо я зайнятий чимось важливим для себе, то можу працювати в будь-якій обстановці.
36. В очікуванні важливих подій прагну заздалегідь уявити послідовність своїх дій при тому чи іншому розвитку ситуації.
37. Перш ніж взятися за справу, мені необхідно зібрати докладну інформацію про умови його виконання і супутніх обставин.
38. Рідко відступаю від розпочатої справи.
39. Часто допускаю недбале ставлення до своїх зобов'язань в разі втоми і поганого самопочуття.
40. Якщо я вважаю, що правий, то мене мало хвилює думка оточуючих про мої дії.
41. Про мене кажуть, що я «розкидаюся», не вмію відокремити головне від другорядного.
42. Чи не вмію і не люблю заздалегідь планувати свій бюджет.

43. Якщо в роботі не вдалося домогтися певної якості, яка б мене влаштувала, прагну переробити, навіть якщо оточуючим це не важливо.

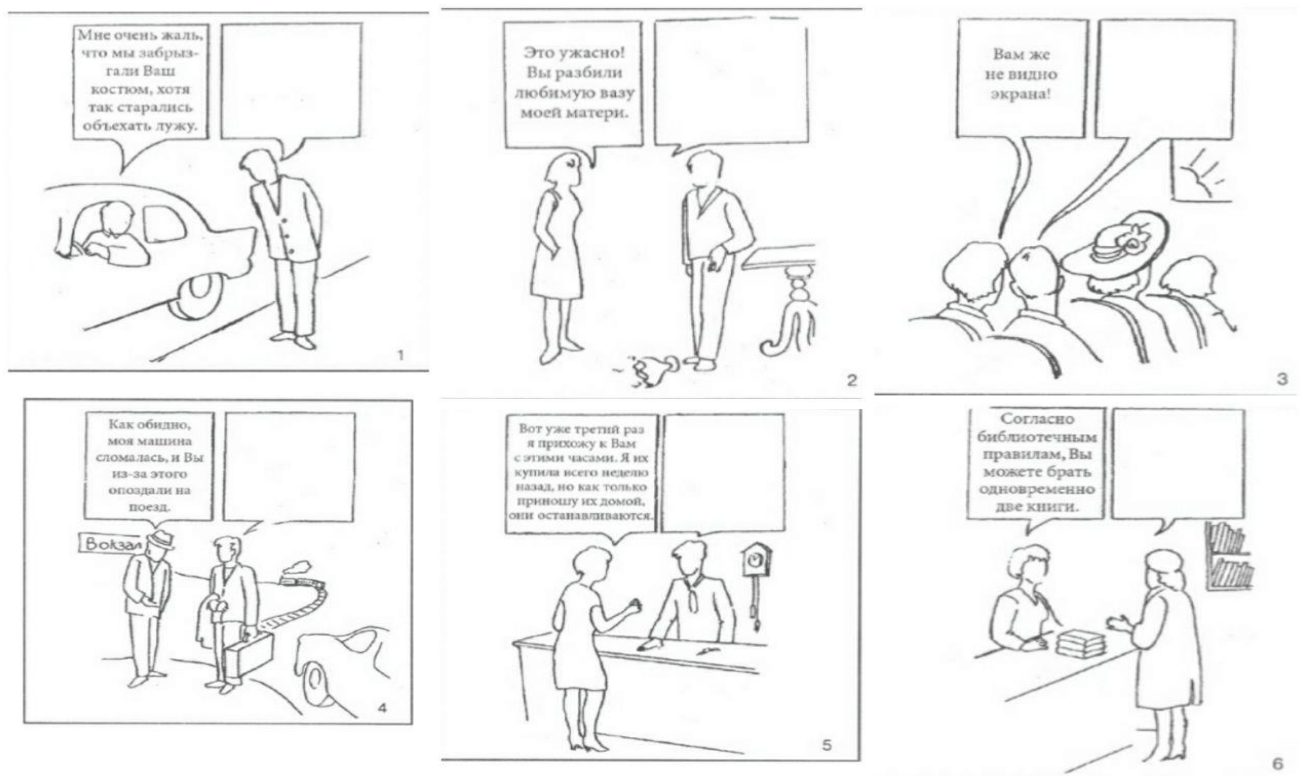
44. Після вирішення конфліктної ситуації часто подумки до неї повертаюся, перевіряю вжиті заходи і результати.

45. Невимушено відчуваю себе в незнайомій компанії, нові люди мені зазвичай цікаві.

46. Зазвичай різко реагую на заперечення, намагаюся думати і робити все по своєму.

Додаток Д

Стимульний матеріал до методики С. Розенцвейга

Это тетя
Натasha. Она
просит немного
пождать, пока
она не придет
и еще раз не
пожелает нам
доброго пути.

Вот Ваша
газета. Мне
очень жаль, что
ребенок ее
разорвал.

